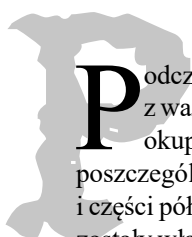

Bogdan Chrzanowski

ORCID: 0000-0002-2725-8074

(Uniwersytet Gdański/Muzeum Stutthof w Sztutowie)

ORGANIZACJA WYWIADU ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ – ARMII KRAJOWEJ NA POMORZU PODCZAS OKUPACJI NIEMIECKIEJ. PRÓBA ANALIZY

 Podczas II wojny światowej działalność wywiadowcza na Pomorzu stanowiła jedną z ważniejszych form walki. Prowadzona była w bardzo trudnych warunkach terroru okupacyjnego, który w zasadniczy sposób wpływał na zasięg i formy działania poszczególnych pionów wywiadowczych. Tereny Pomorza – obok Wielkopolski, Śląska i części północnego Mazowsza – na mocy dekretu Adolfa Hitlera z 8 października 1939 r. zostały włączone do III Rzeszy. Eksterminacja warstw przywódczych, całkowita germanizacja, w tym zakaz używania języka polskiego, wysiedlenia ludności polskiej i osiedlanie na ich miejsce Niemców, wprowadzenie Niemieckiej Listy Narodowej – utrudniały tworzenie struktur Polskiego Państwa Podziemnego i jego agend wojskowo-cywilnych, jakimi były Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa (ZWZ-AK) oraz Delegatura Rządu RP na Kraj na obszarze Pomorza. Pomimo ciężkiej sytuacji nie poddano się terrorowi okupacyjnemu i organizowano siatki wywiadowcze na tym terenie.

Literatura dotycząca wywiadu jest bardzo obszerna. Są to opracowania naukowe, monografie, syntezy, różnego rodzaju przyczynki i leksykony. Duże znaczenie mają publikowane wspomnienia byłych pracowników służb specjalnych. Jest to temat popularny wśród naukowców i publicystów. Nadal więc prowadzone są badania nad tą problematyką, podejmowane zarówno przez poszczególne ośrodki naukowe, jak i osoby prywatne¹.

¹ Wykaz ważniejszych opracowań dotyczących wywiadu, w tym na Pomorzu, zob.: B. Chrzanowski, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej na Pomorzu w latach okupacji niemieckiej* [w:] *Wkład polskiego wywiadu w zwycięstwo aliantów w II wojnie światowej. Akta konferencji naukowej*. Kraków, 20–22 X 2002 r., red. Z.J. Kapera, Kraków 2004, s. 116–119; *idem*, *Sprawa Anglika Ronalda Clarence'a Jeffery'ego – współpracownika wywiadu Armii Krajowej w świetle zachowanych dokumentów*

Służba informacyjno-wywiadowcza ZWZ-AK miała doskonale rozbudowany aparat, obejmujący nie tylko obszar ciemiezonej Polski, lecz także innych krajów okupowanych, jak również tereny Rzeszy, Austrii i państw życzliwie nastawionych do Niemiec.

Zarys struktury organizacyjnej wywiadu ofensywnego Komendy Głównej ZWZ-AK krypt. „Stragan”

Na Pomorzu znajdowało się wiele zakładów przemysłu zbrojeniowego, w tym – w północnych jego rejonach – przemysłu morskiego. Obiekty te zostały poddane systematycznej obserwacji. Prowadziła je centralna sieć ofensywnego wywiadu dalekiego zasięgu – oznaczona krypt. „Stragan”, a następnie „Lombard” – Wydziału Wywiadu Ofensywnego (Kierownictwo Sieci Wywiadowczych) Oddziału II Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej.

W skład centralnej sieci wywiadu ofensywnego wchodziły trzy referaty (sieci): 1) Referat „Zachód” – Ośrodek Wywiadowczy „51 KK” (krypt. „201”, „AW” – Agencja Wywiadowcza), rozciągający swoją działalność na tereny Rzeszy; 2) Referat „Centralny” – Ośrodek Wywiadowczy „52 KK”, obejmujący terytorium Generalnego Gubernatorstwa i 3) Referat „Wschód” – „WW-72”, interesujący się obszarami położonymi na wschód od granic Generalnego Gubernatorstwa. Referat „Zachód” kierował trzema grupami terenowymi (wojskowymi): „WO-1 Południe” – Wywiad Ofensywny Południe (lub West–Ost, czyli Wschód–Zachód), mający swoje punkty nakierowane na wschodnią część Rzeszy; „WO-2 – Środek”, docierający do środkowej części Rzeszy i „WO-3 – Wybrzeże”, działający na północy Niemiec oraz na ziemiach zaanektowanych i w krajach nadbałtyckich².

Grupa „Wybrzeże” miała w swojej gestii liczne sieci oznaczone literami: „A”, „C”, „D”, „F”, „J”, „K”, „ZN” i inne. Działały one na całym Pomorzu, m.in. w Gdańsku, Gdyni, Tczewie, Bydgoszczy, Toruniu, Brodnicy i innych miastach, jak również w Prusach Wschodnich i tzw. Altreichu (Starej Rzeszy).

Podczas okupacji niektóre piony wywiadowcze budowano w oparciu o organizacje podziemne mające swoje agendy na Pomorzu. Poszczególne sieci powstawały więc często na bazie niektórych organizacji konspiracyjnych scalanych ze Związkiem Walki Zbrojnej – Armią Krajową. Dotyczyło to zarówno struktur wywiadu dalekosiężnego, jak i Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK. Pracowali w nich członkowie Organizacji Wojskowej Związek Jaszczurczy (OW ZJ), Narodowych Sił Zbrojnych, „Miecza i Pługa” (Zjednoczone Organizacje Ruchu „Miecz i Pług”), Szarych Szeregów, Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski”, Polskiej Armii Powstania oraz innych ogólnopolskich i regionalnych organizacji istniejących na Pomorzu. W celu potwierdzenia tych słów warto podać kilka przykładów. Sieć „A”, której członkowie pracowali na odcinku warszawsko-pomorskim, powstała dzięki kontaktom z OW ZJ. Utworzył ją członek tej organizacji – Stefan Kamiński, pochodzący z Tczewa, mieszkający podczas okupacji w Warszawie. Zadania wyznaczał mu p.o. komendanta Związku Jaszczurczego na Pomorzu, również

Sztabu Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych [w:] Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku, t. 1, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2012, s. 411–413.

² Szerzej zob. O. Guziur, M. Starczewski, *Lido i Stragan. Ślęzacy w wywiadzie Armii Krajowej*, Cieski Cieszyn 1992, s. 54 i n.

przebywający w stolicy – Mieczysław Dukalski ps. „Mieczysław Pomorski”³. Agentów oznaczano literą „A” i numerem od 1 do 40. OW ZJ wydelegowała kilku swoich członków, którzy utrzymywali łączność pomiędzy organizacją macierzystą a ZWZ-AK. Sprawy te koordynował z ramienia Związku Jaszczurczego M. Dukalski, a ze strony wspomnianego Referatu „Zachód” – por. Mieczysław Rutkowski ps. „Goszczyński”, „Mieczysław Bernatowicz”, a po jego aresztowaniu – Karol Trojanowski ps. „Radwan”⁴.

W skład grupy „Wybrzeże” wchodziła Ekspozytura „Mare” Organizacji Wojskowej Związek Jaszczurczy z Brodnicy, rozciągająca się na tereny północnego Pomorza. Przymuszalnie stanowiła ona część składową tzw. ekipy wyjazdowej noszącą nazwę „Ekspozytura Morze” Oddziału II Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej, o której będzie mowa w dalszej części artykułu. Współpraca z OW ZJ była bardzo owocna dla ZWZ. „Jaszczurkowcy” przekazywali mu dużo cennych wiadomości z terenów ziem zachodnich, w tym z Pomorza i samej Rzeszy. I tak np. meldunek „Straganu” nr 2095 z 10 września 1941 r. został opracowany dla ZWZ przez pracowników Wywiadu Ekspozytury „Zachód” („Z”) OW ZJ i odnosił się do ruchu transportów kolejowych na węźle w Tczewie. Inny meldunek „Ekspozytury Morze” ZWZ, za listopad 1941 r., również został sporządzony przez wywiad Związku Jaszczurczego i dotyczył ruchu okrętów niemieckiej marynarki wojennej w porcie gdyńskim⁵.

Część siatki „A” grupy „Wybrzeże” zorganizował mieszkający w Gdyni przedwojenny współpracownik Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego kpt. rez. Antoni Wiśniewski ps. „Grubski” (krypt. „A-14”)⁶. Częściowo zachowane meldunki

³ B. Chrzanowski, *Dukalski Mieczysław (1910–1998)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 4, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1998, s. 40–44.

⁴ Postać kontrowersyjna ze względu na niewyjaśnione do końca jego kontakty z Gestapo. W niektórych publikacjach podawany jest błędny rok jego śmierci – 1981. Tymczasem Trojanowski zmarł w Melbourne 19 I 1980 r. Na nagrobku widnieje napis: „Charles Andrew Trojanowski died 19th January 1980, aged 69 years”. Jest tam również pochowana jego żona Elżbieta, która zmarła również w Melbourne 18 III 2003 r. w wieku 89 lat. Zob. np.: W. Bułhak, *Raport szefa Oddziału II KG AK pplk. dypl. Mariana Drobika „Bieżąca polityka polska a rzeczywistość” i sprawa jego aresztowania (listopad–grudzień 1943)* [w:] *Wywiad i kontrwywiad Armii Krajowej*, red. W. Bułhak, Warszawa 2008, s. 65; A.K. Kunert, *Trojanowski Karol (1911–1981)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, t. 3, Warszawa 1991, s. 165–167; W. Pronobis, *General „Grot”*. *Kulisy zdrady i śmierci*, b.m.w. [2014], s. 116. Fotografie grobu Trojanowskich udostępnił autorowi dr Witold Pronobis.

⁵ AAN, Akta Komendy Głównej Armii Krajowej (dalej: Akta KG AK), mf. 2375/10; B. Chrzanowski, *Związek Jaszczurczy i Narodowe Siły Zbrojne 1939–1947. Nieznane karty pomorskiej konspiracji*, Toruń 1997, s. 31–45 i n.

⁶ Podczas okupacji zmienił nazwisko na Anton Wiens. Jako handlowiec wyrobów tytoniowych jeździł po Pomorzu, Południowym, do Prus Wschodnich oraz do północnej i centralnej Rzeszy (Berlin, Brema, Hamburg, Lipsk, Drezno). Być może to właśnie o nim wspominał gen. Stefan Rowecki w meldunku nr 352 z 1942 r., kiedy pisał o handlowcu z Gdańska wyjeżdżającym do Berlina, oddającym cenne usługi wywiadowi polskiemu i dysponującym informacjami na temat wywiadu niemieckiego w Anglii. Jeden z czołowych pracowników Ekspozytury „Zachód” OW ZJ – Andrzej Eljaszewicz, zeznając 2 II 1944 r. przed Gestapo, powiedział, że podczas spotkania z Wiśniewskim w Gdyni ten „[...] w toku rozmowy zapytał, czy ja nie wiem nic nowego o tym, co się w org[anizacji] ZWZ dzieje i czy nie znam członka «Grot» (R o w e c k i)”. Padło tu wyraźnie nazwisko komendanta głównego AK. Zob.: AMS, Akta Gestapo, sygn. Z-II-3-4; CAW WBH, Akta Komendy Głównej Armii Krajowej (dalej: Akta KG AK), sygn. IX.3.21.32; B. Chrzanowski, *Wiśniewski Antoni (1892–1955)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 2, red. E. Zawacka, Toruń 1996, s. 175–177; *idem, Organizacja Wojskowa Związek Jaszczurczy na Pomorzu. Nieznany dokument gestapo – protokół przesłuchania Andrzeja Eljaszewicza – pracownika Ekspozytury „Zachód” Oddziału II OW ZJ*, „Zapiski Historyczne” 2015, z. 2, s. 115–140. Zob. przyp. 110.

podpisywane były „grupa „A-14” lub tylko „A-14”. Z grupą Wiśniewskiego utrzymywała kontakt Ekspozytura „Zachód” OW ZJ, jak również gen. Michał Rola-Żymierski, który korzystał ze zbieranych przez nią informacji. Przekazywał je następnie wywiadowi Gwardii Ludowej. Wiśniewski nie był świadomy powiązań gen. Żymierskiego z komunistami⁷.

Sieć „F” grupy „Wybrzeże” organizował na terenach Generalnego Gubernatorstwa oraz na Pomorzu m.in. kpt. Witold Strusiewicz (krypt. „F-1”, „Z-13”). Tym razem oparto się m.in. na strukturach Konfederacji Narodu. Agenci tej siatki zostali oznaczeni literą „F” i współpracowali z członkami sieci „A”⁸.

Zagadnieniami dotyczącymi przemysłu morskiego interesowała się szczególnie sieć „C”⁹.

Na obszarze pomorskim działała także grupa wywiadowcza kierowana przez Jana Banacha ps. „Czarny Lis”¹⁰. Przypuszczalnie pracowała ona dla sieci „F” lub „J”, ponieważ jej członkowie posługiwali się kryptonimami zaczynającymi się właśnie od tych liter¹¹. Miała ona wiele punktów kontaktowych, w tym w Gdyni, który nosił nazwę „Fela”, nadaną od imienia żony Brunona Wojewódki – Felicji. B. Wojewódka był zaangażowany nie tylko w sprawy wywiadu, lecz także przerzutów do Szwecji. Współpracowali z nim również Bernard Badziąg ps. „Dziadek” i Leokadia Śliwińska ps. „Śliwkowa”¹², którzy mieli kontakty z Kościołem szwedzkim w Gdyni. Mieszkanie Śliwińskiej przy ul. Wrocławskiej 3 w Gdyni-Orłowie stanowiło ważny punkt kontaktowy. Przyjeżdżali tam łącznicy wywiadu Komendy Głównej ZWZ-AK, Komendy Okręgu Pomorskiego AK, Szarych Szeregów, OW ZJ, a także wysłannicy Wydziału Marynarki Wojennej „Alfa” KG AK.

Od 1941/1942 r. informacje z Pomorza zbierała również sieć wywiadu Komendy Głównej ZWZ-AK, mająca też powiązania z wywiadem Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK, na czele której stał Edmund Welz¹³ z Gdyni. Prowadziła ona obserwację portów i stoczní na Wybrzeżu Gdańskim. Pracownicy tej grupy używali kryptonimów zaczynających się od litery „J”, np. „J/IV/2675/01” (Walburga Kłosek), „J/IV/2674/01” (Melita Urbańska) i in. Pierwszą podgrupą wywiadowczą kierował Edmund Welz („01-187-1”), a drugą – Stanisław Kaczmarek („02-186-II”). Dotąd kryptonimy te pozostają nieznane, podobnie zresztą jak nazwa całej grupy, biorącej także udział w przerzutach drogą morską do

⁷ AMS, Akta Antoniego Wiśniewskiego-Wiensa, sygn. Z-II-1-7; relacja Janiny Działak-Wiśniewskiej, Poznań, 14 II 1980 r. (w zbiorach autora).

⁸ W. Strusiewicz, „Ideale i rzeczywistość. Wspomnienia z lat wojny i okupacji”, mps (w zbiorach autora); relacje Witolda Strusiewicza, nadesłana z Chicago 12 II 1983 r., Mieczysława Rossy, nadesłana z Melbourne 15 III 1984 r. (w zbiorach autora).

⁹ W siatce „C” pracował również Ludwik Kalkstein (kierujący także Referatem Lotniczym w wywiadzie ofensywnym). Z powojennych zeznań wynika, że miał on liczne kontakty na Pomorzu: „Miałem świetnie obsadzone porty dzięki znajomości Kaszubów na Pomorzu [...]”. Por.: AIPN, GK 317/892–894, Sąd Wojewódzki dla m.st. Warszawy, Akta w sprawie Ludwika Kalksteina-Stolińskiego.

¹⁰ E. Skerska, *Banach Jan (1915–1993)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 6, red. E. Skerska, Toruń 2004, s. 32–35.

¹¹ Relacja Leokadii Śliwińskiej, Gdynia, 20 XI 1979 r. (w zbiorach autora).

¹² *Śliwińska Leokadia (1899 – po 1980)* [w:] *Encyklopedia Gdyni*, red. M. Sokołowska, Gdynia 2006, s. 821.

¹³ H. Maciejewska-Marcinkowska, *Welz Edmund (1917–1954)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 3, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1997, s. 175–176.

Szwecji. W powojennych relacjach ww. grupę określano mianem „V Korpusu”. Istotnie, zachował się oryginalny dokument potwierdzający tę nazwę¹⁴.

W niektórych wypadkach nazwa danej sieci brała się od kryptonimu dowodzącego (kierującego) podległą sobie grupą, jak np. „grupa A-14” (Antoni Wiśniewski-Wiens) czy „grupa Y-20”, „grupa NR”, „grupa Z.N”, „Z.R”, „ZA”, „ZSM”, „ZSK”, „ZB-9” itp., a agenci nosili kryptonimy zaczynające się od litery oznaczającej daną sieć, np. „A-14” (Antoni Wiśniewski-Wiens), „A-2” lub „A-12” (Mieczysław Rossa), „C-13” (Stanisław Wawrzynowski), „C-16” (Mieczysław Gajdka), „C-17” (Franciszek Kitłowski) i in.

Nie są znane wszystkie kryptonimy Oddziału II KG ZWZ-AK. Rozszyfrowanie ich wymaga jeszcze dalszych badań. I tak np. w dokumentach wywiadu ZWZ-AK znajdują się następujące kryptonimy dla miasta Gdyni i Tczewa:

Gdynia $\frac{4+a}{x}$	
Gdynia $\frac{4+b}{x}$	
Gdynia II $\frac{4+b}{x}$	
Gdynia III $\frac{4+c}{x}$	
2 – pik	21 Gdynia
Król	22 Gdynia I
Dama	23 Gdynia II
Walet	24 Gdynia III
8 pik	Orłowo
Licytacja	
Tczew ¹⁵ .	

Obszary ziem zachodnich, a więc i Pomorza, penetrowane były również przez tzw. ekipy wyjazdowe, które prowadziły obserwację wybranych obiektów militarnych i gospodarczych ważnych dla produkcji przemysłu wojennego. Nadano im nazwy: „Ekipa wyjazdowa Rzesza”, wspomniana już „Ekspozytura Morze” czy „Sekcja Zachodnia”.

Meldunki z Pomorza (jak również z innych terenów okupowanych) nadsyłała do Warszawy także organizacja wywiadowcza „Muszkietierowie”, zwłaszcza w pierwszych latach okupacji, kiedy wywiad ZWZ nie był taki silny, oraz organizacja „Odra” – działająca zasadniczo na Pomorzu Zachodnim¹⁶.

Zebrane informacje wywiadowcze trafiały do Biura Studiów Wojskowych i Biura Studiów Wywiadu Przemysłowego (Biura Studiów Gospodarczych Wywiadu Przemysłowego „Arka”, „Telesfor”), gdzie w poszczególnych referatach poddawane były weryfikacji. Wyodrębniono główne działy (referaty): I. Przemysł hutniczo-mechaniczny, podreferaty: A. Amunicyjny, uzbrojenia, B. Kolejnictwo; II. Przemysł motorowy; III. Przemysł morski; IV. Przemysł chemiczny; V. Surowce; VI. Praca;

¹⁴ Składający relacje stali na stanowisku, iż rzymska „V” miała oznaczać „V kolumnę” w stosunku do Niemców. Należy wyjaśnić, czy były tu jakiekolwiek związki z Akcją Kontynentalną, o czym będzie mowa w dalszej części rozdziału. Zob. relacje Jan Banacha, Sopot, 18 VI 1984 r., Stanisława Kaczmaraka, Gdynia, 20 VII 1979 r., Edmunda Welza, Gdynia, 27 IX 1978 r. (w zbiorach autora).

¹⁵ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/1.

¹⁶ Szerzej zob.: AAN, Akta KG AK, mf. 2375/13; B. Chrzanowski, *Związek Jaszczurczy...*, s. 32 i n.; idem, *„Miecz i Plug” (Zjednoczone Organizacje Ruchu „Miecz i Plug”) na Pomorzu w latach okupacji niemieckiej 1939–1945*, Toruń 1997, s. 174–175; B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Wydział Marynarki Wojennej „Alfa” Komendy Głównej Armii Krajowej*, Toruń 2001, *passim*.

VII. Zaopatrzenie; VIII. Organizacja przemysłu niemieckiego; IX. Koniunktura. W meldunkach nie zawsze jednak przestrzegano powyższego podziału. Następnie materiały przekazywano do Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie i udostępniano Brytyjczykom. Meldunki wywiadowcze były wysoko oceniane przez aliantów zachodnich¹⁷.

Od 1941 r. wywiad brytyjski przywiązywał większą niż dotychczas wagę do zagadnień morskich. W maju 1941 r. ppłk Ignacy Kazimierz Banach z Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza przesłał do Oddziału VI (Krajowego) Sztabu wiadomość o zainteresowaniu Anglików portami niemieckimi, ponieważ zdobyte dane były bardzo pomocne podczas prowadzenia działań wojennych na morzu: „Komunikuję Panu Pułkownikowi, że obserwacja marynarki niemieckiej oraz portów okupowanych przez Niemcy posiada dla Anglików pierwszorzędne znaczenie i na sprawy te kładzie specjalny nacisk, twierdząc, iż jest to konieczne dla dobra naszego wspólnego wysiłku wygrania wojny. Tego rodzaju porty, jak Gdynia, Hel, Gdańsk i ewentualnie porty Prus Wschodnich i posiadające znaczenie potencjalne, i zaplecza, znajdują się w sferze działania Oddziału VI. Anglicy proszą o zainstalowanie tam radiostacji i przesyłanie codziennych meldunków. W związku z powyższym należy zarządzić ścisłą obserwację tych portów w[edług] załączonych kwestionariuszy i instrukcji. Jednocześnie proszę niezależnie od ilości i sposobu przekazywania nam wiadomości o zwrócenie specjalnej uwagi na ciągłość informacji, tak aby zestawione meldunki dawały dokładny obraz tego, co się dzieje [w] w[yżej] w[ymienionych] portach”¹⁸. Kwestii łączności radiowej poświęcano uwagę niemal przez całą wojnę i okupację, o czym będzie mowa w dalszej części publikacji.

We wrześniu 1941 r. Londyn prosił komendanta głównego ZWZ gen. Stefana Rowecckiego ps. „Grot” o rozważenie możliwości zainstalowania radiostacji w 13 miastach, w tym w Gdyni i Toruniu¹⁹.

Anglicy przekazali też stronie polskiej specjalny kwestionariusz, który następnie przesłano do kraju. Miał on ułatwić zbieranie informacji z zakresu wywiadu morskiego²⁰.

Wywiad morski działał w obrębie ofensywnego wywiadu dalekiego zasięgu KG ZWZ-AK. Wymienione wyżej sieci zbierały wszelkiego typu informacje odnoszące się do problematyki morskiej, przy czym – jak wspomniano – szczególne znaczenie miała tutaj siatka „C”. Należy też zaznaczyć, że Wydział Marynarki Wojennej („Alfa”) Komendy Głównej ZWZ-AK nie prowadził samodzielnie wywiadu, a jedynie przekazał

¹⁷ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/3; B. Chrzanowski, *Związek Jaszczurczy...*, s. 31–33 i n.; *idem*, „Miecz i Plug”..., s. 167–170 i n.; B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Wydział Marynarki Wojennej „Alfa”...*, s. 127–128 i n.; B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, K. Steyer, *Polska Podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2005, s. 161–163; M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990, s. 96 i n.; Z. Chomiczewski, *Pion Studialny Oddziału II Komendy Głównej ZWZ-AK 1939–1944 [w:] Wywiad i kontrwywiad...*, s. 97–107.

¹⁸ Por. SPP, Oddział VI (dalej: O VI), Centralne władze wojskowe. Wywiad, sygn. 2.3.6.2.2.

¹⁹ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. II: Czerwiec 1941 – kwiecień 1943, oprac. zbior., Londyn 1973, s. 75–78; *Struktura organizacyjna Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej na Pomorzu w latach 1939–1945 (Materiały do dyskusji)* [w:] *Armia Krajowa na Pomorzu. Materiały sesji naukowej w Toruniu w dniach 14–15 listopada 1992 r.*, red. E. Zawacka, M. Wojciechowski, Toruń 1993, s. 43–58; relacja Ireny Jagielskiej (Nowak), Gdańsk, 20 VIII 2000 r. (w zbiorach autora).

²⁰ SPP, O VI, Centralne władze wojskowe. Wywiad, sygn. 2.3.6.2.2.

odpowiednich oficerów do Biura Studiów Wywiadu Przemysłowego Oddziału II KG AK, m.in. Benedykta Krzywca ps. „Jakub”²¹, kmdr. Józefa Woźnickiego ps. „Walek”²² czy ppor. rez. mar. inż. Aleksandra Potyrała²³. Praca wywiadowcza prowadzona była w oparciu o Tymczasową instrukcję wywiadowczą – Marynarka (TIW – IV Mar.), którą opracowali Potyrała i Woźnicki. Po wykonaniu fotokopii przesłano ją na Pomorze w formie małej broszurki. Obejmowała ona (oprócz wstępu i załączników) cztery główne zagadnienia: I. Porty, II. Budowa portów i wybrzeży, III. Dyslokacja okrętów, IV. Stocznie i przemysł morski. Instrukcja ułatwiła sporządzanie i opracowywanie meldunków wywiadowczych²⁴.

Praca wywiadowcza ZWZ-AK prowadzona więc była w oparciu o wytyczne opracowywane w Sztabie NW w Londynie, który z kolei realizował zadania zlecane przez wywiad brytyjski. Anglicy przywiązywali dużą wagę do informacji polskiego podziemia, a z czasem przesyłane do Londynu meldunki, w tym wywiadu morskiego, nabierały coraz większego znaczenia. W depeszy z 27 lipca 1941 r. szef Oddziału VI płk dypl. Józef Smoleński „Łukasz” pisał do gen. Roweckiego: „Informacje wywiadowcze od Was mają obecnie dla nas i przyjaciół²⁵ największe znaczenie”²⁶.

Zarówno szef Oddziału II Sztabu NW ppłk dypl. Stanisław Gano i szef Wydziału Wywiadu Morskiego kmdr ppor. Bronisław Jabłoński dokładali wszelkich starań, aby sieci wywiadowcze działały sprawnie w okupowanym kraju, co w warunkach niemieckiego terroru nie było zadaniem łatwym. Ósmego września 1942 r. odbyto naradę, podczas której dyskutowano na temat rozbudowy wywiadu morskiego. Wrócono też do sprawy łączności radiowej Wybrzeża Gdańskiego z Londynem. W stolicy Wielkiej Brytanii zdawano sobie sprawę z tych trudności, aczkolwiek dostrzegano możliwości zorganizowania wywiadu na terenach polskich. W tym celu 15 września 1942 r. ppłk Gano zwrócił się z prośbą do szefa Oddziału VI ppłk. Michała Protasewicza ps. „Rawa” „[...] o: 1) spowodowanie, by organizacja krajowa zmontowała dwie samodzielne placówki wywiadowcze na terenie Gdyni i Gdańska. Placówki te, wyposażone każda w małą radiostację korespondencyjną, miałyby za zadanie zbierać wiadomości dotyczące O[r]dre de B[ataille] sił niemieckich morskich i zdobyte wiadomości przekazywać wprost do centrali Oddz[iału] VI Szt[abu] NW Londyn, z pominięciem kierowniczych władz organizacji krajowej. W tym wypadku chodziłoby z jednej strony o uzyskanie na czasie, zaś z drugiej o odciążenie od prac dodatkowych Sztabu organizacji krajowej²⁷; 2) o stwierdzenie, czy władze organizacji krajowej mogłyby swoim aparatem wywiadowczym opanować Morze Bałtyckie od Rygi do Hamburga, a co najmniej do Szczecina – w celu zbierania wiadomości dla wywiadu morskiego. Rezydenci «uplasowani» nad Morzem Bałtyckim powinni posiadać własne radiostacje i wiadomości zdobyte przysyłać wprost do centrali Oddz[iału] VI Szt[abu] NW z pominięciem władz organizacji krajowej dla przyczyn jak w punkcie 1. Utrzymanie łączności tak uplasowanych

²¹ B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Krzywiec Benedykt (1901–1971)* [w:] *Wydział Marynarki Wojennej „Alfa”*..., s. 250.

²² *Eidem, Woźnicki Józef (1893–1957)* [w:] *Wydział Marynarki Wojennej „Alfa”*..., s. 262–263.

²³ *Eidem, Potyrała Aleksander (1902–1964)* [w:] *Wydział Marynarki Wojennej „Alfa”*..., s. 255–256.

²⁴ Szerzej zob. *eidem, Wydział Marynarki Wojennej „Alfa”*..., s. 129–158 i n.

²⁵ Chodzi o Anglików.

²⁶ *Armia Krajowa w dokumentach*..., t. II, s. 20–21.

²⁷ Chodzi o Armię Krajową.

placówek wprost z centralą Oddz[iału] VI Szt[abu] NW Londyn miałyby również za zadanie utrudnić podsłuch n[ie]p[rzyjacie]la”²⁸.

Uwagi te przekazano do kraju. Podpułkownik Protasewicz 9 września 1942 r. wysłał pytanie do komendanta głównego AK gen. Stefana Roweckiego, czy istnieje możliwość rozbudowania sieci wywiadu morskiego, oraz dodał, że „skrócenie czasu przekazania wiadomości jest b[ardzo] ważne. Jeśli macie z Waszymi placówkami [w] portach łączność radiową, dla odciążenia Was możemy odbierać bezpośrednio od nich okresowe meldunki o porcie i produkcji stoczni, inne – przez Was. Potrzebne radiostacje dostarczymy”. Dobrze zorganizowany wywiad morski stanowił dla aliantów priorytet. Michał Protasewicz pisał: „Niemieckie środki dla wojny morskiej są produkowane od Emden po Królewiec. Dokładna znajomość tych ośrodków i baz pozwoliła [na] ustalenie wysokości niem[ieckiego] potencjału morskiego i śledzenie zachodzących przemian. Jest to bardzo ważny element dla walki na morzach, obecnie głównym terenie wojny przeciw Anglii i St[anom] Zjedn[oczonym], oraz dla planu bombardowań Rzeszy. Wasze dotychczasowe meld[unki] dały b[ardzo] dużo cennych danych. Widać z nich, że Wasze wysiłki idą w dobrych kierunkach, postęp duży. Chodzi o dalsze doskonalenie”²⁹.

Komendant główny AK gen. Rowecki depeszcował do Londynu: „Własną siecią wywiadowczą staramy się objąć ważniejsze punkty wybrzeża – od Hamburga na wschód”. Rowecki zwrócił się też 22 października 1942 r. z prośbą o przysłanie do okupowanego kraju odpowiednio przeszkolonych oficerów wywiadu. Co do łączności radiowej napisał: „Uruchomienie radia w portach dla bezpośredniej korespondencji z Wami praktycznie niemożliwe z powodu specjalnie ostrych zarządzeń ochronnych. Robię wysiłki, by je zainstalować i zachować w milczeniu na moment ostateczny, brak jednak sprzętu i radiotelegrafistów. Obecnie posiłkuję się łącznością naziemną, wyciskam tempo przesyłki do maksimum”³⁰.

Wywiad ZWZ-AK przysyłał meldunki wywiadowcze Oddziałowi II Sztabu NW w Londynie, które następnie dostarczano Anglikom. Współdziałał tym samym z wywiadem brytyjskim. Dane przekazywane przez polski wywiad nie stanowiły oczywiście dla Brytyjczyków jedyne źródła wiedzy, gdyż mieli oni przecież własne siatki wywiadowcze.

Aresztowania i represje

W 1942 i 1943 r. nastąpiły aresztowania wśród pracowników „Straganu”. W meldunku specjalnym z 20 listopada 1943 r. podano, że „od października trwa akcja likwidowania Oddziału II przez G[esta]po. Do niedawna istniało przekonanie, że W[ydział] D[rugi] jest zakonspirowany mimo trafnych informacji, jakie posiadało G[esta]po o ZWZ i jego czołowych przedstawicielach. K[ontr]w[ywiad] ustalił, że G[esta]po zna szefa k[ontr]w[ywiadu] «Oskara»³¹. Poza tym nic nie wie G[esta]po o szefie II Oddziału Witoldzie Dzieciole³². Referent k[ontr]w[ywiadu] ustalał do-

²⁸ Zob. SPP, O VI, Centralne władze wojskowe. Wywiad, sygn. 2.3.6.2.2.

²⁹ SPP, O VI, Krajowe władze wojskowe. Wywiad, sygn. 3.7.4.1.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Chodzi o por./kpt. cz. w. Bernarda Zakrzewskiego.

³² Chodzi o płk. Mariana Drobika.

mysły odnośnie [do] szefa II Oddziału. W[edłu]g G[esta]po szefem II Oddziału ma być Pelczyński³³ lub Dobrzyński³⁴. W szeregach Dwójki panuje panika. Masę ludzi zostało zatrzymanych. Ostatnio miał być aresztowany szef II Oddziału Dziecioł. Informacja nie została jeszcze ustalona. Miało to się stać w ostatnich 2 dniach, tj. 24 XI [19]43 r.³⁵ Wszystkie lokale zostały zawalone”. Poniżej tekstu znajduje się odrębna notatka: „Likwidacja w całym kraju. II Oddział kompletnie leży. Aresztowany szef II Oddziału Dziecioł³⁶ i szef angielskiego wywiadu Stefański³⁷. Likwidacja odbywa się w nieprawdopodobnych warunkach”³⁸.

Represje Gestapo objęły znaczną część wszystkich sieci terenowych, w tym grupy „Wybrzeże”, jak również wywiadu Okręgu Pomorskiego, o którym będzie mowa w dalszej części rozdziału³⁹.

W akcji likwidacyjnej uczestniczyło nie tylko Gestapo, lecz także Abwehra. Ze sprawozdania kontrwywiadu Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, mającego nadzór nad Europą Wschodnią (IVE-5), za lipiec–wrzesień 1942 r. z 24 października 1942 r. wynika, że Niemcy mieli stosunkowo dobre rozeznanie co do zasięgu i skuteczności wywiadu ZWZ-AK, aczkolwiek wiedza ta nie była pełna. W dokumencie pisano o aresztowaniu 155 osób: „[...] 2. Polska służba wywiadowcza. Wywiadowcza działalność polskiego ruchu oporu dążyła do uzyskania rozeznania w zakresie możliwości odbudowy polskiej służby wywiadowczej. Pogląd na organizację wywiadowczą uzyskano szczególnie po zlikwidowaniu polskiej organizacji «Stragan» i «Muszkietierowie». Są też informacje na temat grup wywiadowczych «Wybrzeże» i «Visier»⁴⁰. Podczas likwidacji grupy wywiadowczej «Stragan» ustalono stronę organizacyjną: służba wywiadowcza polskiego ruchu oporu powstała w oparciu o struktury Oddziału II byłego Sztabu Generalnego, ale w przeciwieństwie

³³ Chodzi o płk./gen. Tadeusza Pelczyńskiego ps. „Grzegorz” – szefa sztabu KG ZWZ-AK.

³⁴ Chodzi o ppłk. dypl. Mieczysława Dobrzańskiego ps. „Leliwa” – szefa Wydziału II Komendy Okręgu ZWZ Warszawa-Miasto.

³⁵ Przypuszczalnie chodziło o ppłk. Wacława Berkę ps. „Brodowicz” – szefa Oddziału II KG ZWZ-AK, aresztowanego 19/20 XI 1943 r.

³⁶ Marian Drobik został aresztowany 8/9 XI 1943 r.

³⁷ Miał kontakt ze współpracownikiem wywiadu AK – Anglikiem Ronaldem Clarence’em Jefferym. Zob. B. Chrzanowski, *Sprawa Anglika...*, s. 421–423.

³⁸ AAN, Akta KG AK, mf. 2368/1. Do dokumentu tego autor niniejszej publikacji dotarł jeszcze w 1985 r., ale nie wszystkie przedstawione w nim fakty były w pełni znane.

³⁹ Szerzej zob. *Kariera SS-Oberscharführera Hermanna Baltruschata 1939–1945. Album fotograficzny funkcjonariusza Einsatzgruppe i Geheime Staatspolizei na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy*, red. J.Z. Sawicki, współpr. J. Böhrer, Warszawa 2014.

⁴⁰ Kryptonim niezidentyfikowany. Występuje on także w raporcie gen. Reinharda Gehlena, ale w nieco innej pisowni: „Wiser”. Zob. *Polskie podziemie w oczach wroga. Tajny raport dowódcy niemieckiego wywiadu gen. Reinharda Gehlena*, oprac. J. Rydel, A.L. Sowa, komentarzem opatrzył J. Rydel, tłum. M. Stinia, J. Rydel, Kraków 2016. Raport został przygotowany przez Wydział „Armie Obce Wschód” w Sztabie Generalnym Wehrmachtu. Zob. też: „Militarne i wywiadowcze siły w ogólnych ramach polskiego ruchu oporu. Tajna sprawa dowództwa. Projekt”, mps, liczący 232 strony, przechowywany w Instytucie Zachodnim w Poznaniu, sygn. X/1/a. Udostępniony autorowi przez dr. M. Woźniaka. Z dokumentu tego wynika, że Niemcy mieli bardzo dobre rozeznanie odnośnie do form organizacyjnych i działań Polskiego Państwa Podziemnego, w tym wywiadu. Raport zawiera dokładne dane dotyczące PPP, zebrane mniej więcej do połowy stycznia 1945 r., a częściowo nawet do kwietnia 1945 r. Przygotowany został na przełomie marca–kwietnia 1945 r. Przewidując okupację własnych terenów przez wojska alianckie, Niemcy zamierzali wykorzystać polskie doświadczenia w zakresie konspiracji.

do wcześniejszego II Oddziału – została znacznie rozbudowana. Podstawą całej polskiej służby wywiadowczej stanowią grupy: «Stragan», «Trzej Muszkieterowie»⁴¹, «Wybrzeże» i «Visier». Grupy te stanowią sekcje, które z kolei dzielą się na referaty, a referaty na tzw. grupy referatowe. W trakcie likwidowania grupy «Straganu» aresztowano dotąd 155 osób.

3) Placówce kierowniczej Gestapo w Gdańsku udało się rozbić aparat wywiadowczy polskiego ruchu oporu POW (Polska Organizacja Wojskowa). POW podlega organizacji nadrzędnej ZWZ (Związek Walki Zbrojnej) i jest również przez nią finansowana⁴². Głównym jej zadaniem było pozyskiwanie informacji wojskowych. Trzymała się z daleka od akcji sabotażowych. Szczególny nacisk organizacja położyła na utworzenie gęstej siatki agentów w miastach portowych Morza Północnego i Bałtyku. Według dotychczasowych ustaleń obsadzono agentami Gdynię, Gdańsk, Tczew, Czersk, Starogard, Płock, Nowy Dwór Mazowiecki, Ciechanów itd. Przygotowano rozbudowę siatki agentów na Królewiec, Piławę, Malbork, Elbląg i cały teren Rzeszy. Oddział wywiadowczy «POW» określał się również jako «Polski Oddział Brytyjskiej Służby Informacyjnej»⁴³. Rozbudowa i osiągnięte sukcesy tego aparatu wywiadowczego wskazują na to, że dalsza praca prowadzona jest bez przeszkód [...]»⁴⁴.

⁴¹ Winno być: „Muszkieterowie”.

⁴² Informacja błędna. Chodzi o wywiad KG ZWZ-AK.

⁴³ Nazwą taką nie posługiwał się wywiad ZWZ-AK. Prawdopodobnie podały ją osoby aresztowane, które wiedziały, że zebrane wiadomości przekazywane są do Anglii.

⁴⁴ AAN, Niemieckie władze okupacyjne, mf. 1631; AAN, Ministerstwo Sprawiedliwości Trzeciej Rzeszy, mf. 2582; AIPN, 2535/10, Zbiór sentencji wyroków z uzasadnieniem wydanych przez 1–4 Senat Reichskriegsgericht. Na temat zwalczania struktur Polski Podziemnej i Polskiego Państwa Podziemnego, w tym wywiadu, zob. także: B. Chrzanowski, *Walka niemieckiego aparatu policyjnego z pomorską konspiracją w latach 1940–1944*, „Przeszłość i Pamięć” 2004, nr 3–4, s. 60–70; *idem*, *Fragmenty dokumentów radomskiego gestapo dotyczące komendanta Okręgu Pomorskiego Armii Krajowej pplk. Rudolfa Ostrianskiego z maja–czerwca 1943 r.*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 2018, nr 6, s. 143–163; *idem*, *Akcje gestapo przeciwko konspiracji pomorskiej na terenie Grudziądza i Gdyni (nieznany dokument Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 2013, nr 1, s. 187–218; *idem*, *Akcje gestapo przeciwko konspiracji pomorskiej na terenie Grudziądza i Gdyni (nieznany dokument Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie) – uzupełnienie*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 2014, nr 2, s. 289–294; *idem*, *Organizacja Wojskowa Związek Jaszczurczy...*, s. 115–144; *idem*, *Co gestapo wiedziało o Polsce Podziemnej? Nieznany dokument niemiecki. Fragment protokołu z przesłuchania Sławomira Czesława Kublickiego – członka organizacji Polski Obóz Narodowo-Syndykalistyczny (Polskiej Organizacji Narodowo-Syndykalistycznej) [w:] I Kongres Historyków Konspiracji Niepodległościowej. 25 lat niezależnych badań naukowych nad konspiracją niepodległościową 1939–1945. Ludzie, instytucje, wydarzenia. Materiały z XXV Sesji Naukowej w Toruniu w dniach 12–13 XI 2015 roku*, red. J. Marszałec, K. Minczykowska, Toruń 2018, s. 125–158; *idem*, *Nowe fakty z działalności wywiadu Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej. Dokumenty niemieckie dotyczące Bolesława Kopczyńskiego – pracownika ofensywnego wywiadu dalekiego zasięgu „Stragan” ZWZ-AK z lat 1942–1944 (w druku)*; A. Gąsiorowski, *Zwalczanie konspiracji pomorskiej 1939–1945 [w:] B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, K. Steyer, op. cit.*, s. 523–571; *Encyklopedia konspiracji wielkopolskiej 1939–1945*, red. M. Woźniak, Poznań 1998, *passim*; M. Foedrowitz, *W poszukiwaniu „modus vivendi”. Kontakty i rozmowy pomiędzy okupantami i okupowanymi dotyczące porozumienia niemiecko-polskiego w czasie II wojny światowej*, „Mars” 1994, t. 2, s. 168; J. Wilamowski, W. Kopczuk, *Tajemnicze wyspy. Polsko-niemiecka wojna na tajnym froncie*, Warszawa 1990; J. Wilamowski, *Honor, zdrada, kara... Afera Polski Podziemnej 1939–1945*, Warszawa 1999; W. Borodziej, *Terror i polityka. Policja niemiecka a polski ruch oporu w GG 1939–1945*, Warszawa 1985; A. Gąsiorowski, *Jan Kaszubowski i służby specjalne. Gestapo, Śmierć, UB...*, Gdańsk 2008; R. Crankshaw, *Gestapo – narzędzie tyranii*, Warszawa 1958; A. Męclewski, *Neugarten 27. Z dziejów gdańskiego gestapo*, Warszawa 1974; A. Ram-

Organizacja sieci wywiadowczej „Lombard” Komendy Głównej AK

Na kierunku zachodnim i północnym działalność wywiadowczą po aresztowaniach podjęła sieć wywiadu KG AK o krypt. „Lombard”, o czym wspomniano wyżej. Pracowali tam inspektorzy sieci wywiadowczych – cichociemni, zrzućceni z Wielkiej Brytanii i podlegający szefowi inspektorów sieci. Zabiegał o nich komendant główny Armii Krajowej gen. Tadeusz Komorowski ps. „Bór”, który – podobnie jak gen. Rowecki – prosił „o przysłanie małej doborowej ekipy wywiadu morskiego”⁴⁵. Inspektorzy kierowali ekspozyturami sieci. Funkcję kierownika Wydziału Agencji Wywiadowczej (Agencji Wywiadowczej) pełnił ppor. cz. w. Stefan Łapiński ps. „Majster”, „Ignacy”, a pierwszego zastępcy i szefa inspektorów sieci wywiadowczych – Modest Żórawski ps. „Mistral”⁴⁶. Drugim zastępcą tego wydziału i inspektorem sieci był por. Stefan Ignaszak ps. „Drozd”, „Nordyk”, „Norbert Wojewódzki” (krypt. „L-64”, „L-97”)⁴⁷. W ramach „Lombardu” działały poszczególne grupy wywiadowcze – m.in. „Bałtyk” wraz z podgrupami: „Bałtyk 301”, „Bałtyk 302” i „Bałtyk 303”. Pierwsza z nich obejmowała swoim zasięgiem miasta Toruń i Tczew oraz tereny Wybrzeża Gdańskiego. Z kolei „Bałtyk 302” pracował w Bydgoszczy-Łęgnowie i Osowej Górze, a „Bałtyk-303” – w Bydgoszczy, Policach i Szczecinie. Podobnie jak dla „Straganu” informacje zbierała Ekspozytura „Zachód” Organizacji Wojskowej Związek Jaszczurczy, tak dla „Lombardu” pracował wywiad „Miecza i Pługa”. Na przykład na czele grupy „Bałtyk” stał Bernard Kaczmarek ps. „Jur”, „Wrzos”, „L-104”⁴⁸ z „Miecza i Pługa”, a podgrupa „Bałtyk 303” powstała m.in. w oparciu o członków tej organizacji.

Działalność wywiadowczą prowadziła też tzw. Grupa Pomorskiego, którą utworzył i kierował inż. Aleksy Jędrzycka (Jendryczka) ps. „Pomorski”. Operowała ona w fabryce paliw syntetycznych w Policach oraz obserwowała jednostki niemieckiej marynarki wojennej w Szczecinie i na Wybrzeżu Gdańskim, a także obiekty w Bydgoszczy (m.in. Łęgnowo). Kontakt pomiędzy grupami „Bałtyku” a „Grupą Pomorskiego” utrzymywał Józef Janowski ps. „Zdzisław Dankowski”, „Zdzisław Dakowski”, „Karo II”, „Werbiński”, „Deza”⁴⁹.

Pracownicy „Lombardu” posługiwali się literą „L”, np. „L-59”, „L-106”, „L-119”, „L-136”, oraz „F-33”, „F-36” i pseudonimami pochodzącymi od nazw zwierząt, m.in. „Wilk”, „Ryś”, „Kot”, „Buldog”, „Ogar”, „Pies”, „Ren”, „Koń”, „Niedźwiedź”, „Żubr”.

me, *Służba Bezpieczeństwa SS*, Warszawa 1975; H. Buchheim, *Die SS-das Herrschaftsinstrument Befehl Und Gehorsam* [w:] *Anatomie des SS-Staates*, Band 1, München 1984; I. Witkowski, *Gestapo. Anatomia systemu*, Warszawa 2005; R. Butler, *Gestapo*, Warszawa 2006; J. Delerue, *Historia gestapo*, Warszawa 2011.

⁴⁵ AMS, Dokumenty „Alfy”, sygn. Z-II-1-52 (kserokopie z Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, obecnie AIPN).

⁴⁶ J. Tucholski, *Cichociemni*, Warszawa 1988, s. 450.

⁴⁷ Z. Grodecka, *Ignaszak Stefan (1911–2005)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 7, red. E. Skerska, Toruń 2013, s. 69–74. Zob. także: A. Jendrzewski, *Polsko, ile Ty mnie kosztowałaś... Wywiadowcza działalność oficera Armii Krajowej Stefana Ignaszaka „Nordyka”*, Gdańsk 2017, *passim*.

⁴⁸ B. Chrzanowski, *Kaczmarek Bernard Władysław (1909–1982)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 3, s. 76–79.

⁴⁹ B. Chrzanowski, *„Miecz i Pług”...*, s. 167–172.

Utworzono tutaj – tak jak w „Straganie” – sieci wywiadowcze zaczynające się od liter alfabetu: „A”, „C”, „D”, „F”, „J”, „K” i in.⁵⁰

Całość sieci wywiadowczych budowano z myślą o wykorzystaniu ich także po zakończeniu działań wojennych. W raporcie organizacyjnym z 24 listopada 1942 r. komendant główny AK gen. Rowecki informował Londyn: „Na rzecz powojen[nej] pracy O[ddziału] II montaż sieci prowadzić tak, by mogła ona stanowić oparcie dla rozbudowy przyszłej pokojow[ej] sieci wyw[iadu] O[ddziału] II”⁵¹.

W „Wytocznych dla sieci «Lombardu»” z 11 czerwca 1944 r. zawarto uwagi dotyczące pracy w okresie okupacji, jak również wzmiankowano o planach organizacyjnych przygotowywanych na okres powojenny. Ze względu na wagę problemu warto go zacytować w całości:

„«Wilk»”⁵²

Stosownie do osobistego porozumienia przesyłam meld[unek] w sprawie okresowych wytocznych dla sieci.

Przedmiotem m.in. meldunku jest forma współpracy B[iura] Stud[iów] z sieciami. Ogólne ustawienie miało następujący przebieg:

W momencie, kiedy B[iuro] St[udiów] (druga połowa [19]42 r.) rozpoczęło planową gospodarkę w zakresie zagadnień przemysłowych, zarysował się cel podwójny:

- doraźny (wojenny) – współpraca z aliantami w zakresie oceny szacunkowej potencjału gospodarczego Rzeszy i możliwości w zakresie użycia nowej broni;
- na dalszą metę zastąpienie możliwie trwałej sieci wyw[iadowczej] na terenach nie tylko Rzeszy, lecz w ogóle terenów ościennych bez względu na przyszłą formę ustrojową (zewn[ętrzną] i wewn[ętrzną]) i współpracę międzynarodową (federacje, konfederacje, alianse itd.).

W tym dualizmie celów zaistniała kombinacja lojalnej współpracy z aliantami – z polskim interesem państwowym.

W momencie tym dysponowaliśmy dwoma grupami sieci:

- 1) sieci okręgowe w G[eneralnym] G[ubernatorstwie] i ziemiach przyłączonych,
- 2) sieci pozaokręgowe – 1 AW i Lombard, które tkwiły korzeniami na terenie G[eneralnego] G[ubernatorstwa], robiąc przerzuty na teren Rzeszy – 1 AW intensywniej, Lombard b[ardzo] słabo.

Pierwszym zagadnieniem było możliwie całkowite przerzucenie sieci pozaokręgowych na tereny obce – przede wszystkim Rzeszy. Było to szczególnie istotne dla Lombardu, który ze względu na swój charakter i przeszłość tracił na terenie G[eneralnego] G[ubernatorstwa] z chwilą zakończenia wojny wszelkie oparcie dla dalszej pracy.

Okres faktycznego przerzucania Lombardu na teren Rzeszy rozpoczął się z końcem 1942 r.

Podział między 1 AW i Lombardem na terenie Rzeszy ułoży się następująco:

1 AW objął zagadnienia morskie (pas wybrzeża) oraz rejon Czechosłowacji i Austrii,

⁵⁰ S. Ignaszak, „Sieć wywiadu «Lombard» na Pomorzu 1943–1944”, mps (w zbiorach autora); B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, K. Steyer, *op. cit.*, s. 122–125, 166–167.

⁵¹ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. II, cz. 2: Czerwiec 1941 – kwiecień 1943, oprac. zbior., Warszawa 2019, s. 703.

⁵² Prawdopodobnie pseudonim inspektora sieci „Lombardu” (N.N.).

Lombard nastawił się na zagadnienia motorowe bez specjalnych wskazówek terytorialnych⁵³.

Przemysł morski i motorowy są kwestią naszej współpracy z aliantami (kontrola potencjału wojennego Rzeszy w powietrzu i na morzu) i w tej materii otrzymaliśmy niejednokrotnie wskazówki z Centrali⁵⁴.

Wywiad Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK

Niezależnie od ofensywnego wywiadu dalekiego zasięgu Komendy Głównej ZWZ-AK na Pomorzu działał także wywiad Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK, o czym wspominało w „Wytocznych dla sieci «Lombardu»”. Jeszcze w ramach pomorskiej Służby Zwycięstwu Polski na czele pionu wywiadowczego stanął por. Franciszek Włodarczyk ps. „Wojna”, „Majewski”⁵⁵. Z kolei wywiadem ZWZ-AK kierowali na Pomorzu: mjr Józef Gruss ps. „Stanisław”⁵⁶, Franciszek Bendig ps. „Ksawery”⁵⁷ i Wacław Domke ps. „Rumianek”. Problemy kadrowe, z którymi borykał się Okręg Pomorski, spowodowały konieczność ograniczenia do minimum tworzenia struktur organizacyjnych Wydziału II. Informacje zbierali nie tylko pracownicy wywiadu, ale zasadniczo wszyscy żołnierze i oficerowie pomorskiego ZWZ-AK. Emisariusze (emisariuszki) i kurierzy (kurierki) odbywający służbowe podróże także prowadzili obserwacje, np. stacji kolejowych, przejeżdżających transportów itp.

Główne punkty kontaktowe Okręgu Pomorskiego AK zorganizowano na Wybrzeżu Gdańskim (Gdańsk–Gdynia), w Elblągu, Królewcu, Kwidzynie, Malborku, Bydgoszczy, Grudziądzu, Toruniu, Gnieźnie, Pile, we Włocławku oraz na Pomorzu Zachodnim (Szczecin, Police). Pracą wywiadowczą kierował szef Wydziału II Komendy Okręgu Pomorskiego, a na szczeblu niższym – komendanci podokręgów, inspektorzy rejonowi stojący na czele inspektoratów rejonowych, np. Gdynia, Bydgoszcz, Toruń, Grudziądz. Mający kontakt z opozycją antyhitlerowską w Rzeszy Gruss utworzył punkty wywiadowcze na jej obszarze, m.in. w Hamburgu, Bremie, Kolonii czy Berlinie. W stolicy Rzeszy wywiadem kierował kpt. Tadeusz Lipecki ps. „Robert Geortz”, „Fuks”, „Achilles”, „Józef Mały”. Przeniknął on również do policji niemieckiej⁵⁸.

Wspomniany wyżej wywiad Okręgu Pomorskiego współpracował z ofensywnym wywiadem dalekiego zasięgu „Stragan” Komendy Głównej ZWZ-AK. Szczególnie prężnie działał wywiad Podokręgu Morskiego (Północnego), kierowany przez kpt. cz. w. Józefa Olszewskiego ps. „Andrzej”⁵⁹. Niestety, jesienią 1942 r. rozbito sieć tego podokręgu, a 5 października aresztowano jego komendanta – J. Olszewskiego. O wydarzeniach

⁵³ Informacja niezbyt ścisła. „Lombard” zbierał także wiadomości z zakresu zagadnień morskich.

⁵⁴ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/3.

⁵⁵ A. Gąsiorowski, *Włodarczyk Franciszek (1912–1989)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 1, red. H. Maciejewska-Marcinkowska, E. Zawacka, Toruń 1994, s. 220–221.

⁵⁶ T. Jaszowski, *Gruss Józef (1897–1969)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 3, s. 60–65.

⁵⁷ B. Chrzanowski, *Bendig Franciszek Ksawery (1911–1980)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 2, s. 33–35.

⁵⁸ B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, K. Steyer, *op. cit.*, s. 141–142 i n.

⁵⁹ B. Chrzanowski, *Olszewski Józef (1909–1942)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 1, s. 159–160.

tych informowano Komendę Główną Armii Krajowej w meldunku wywiadowczym z 15 listopada 1942 r.: „Na terenie Deutsche Werke Kiel – Werk Gotenhafen⁶⁰ w Gdyni przeprowadzono aresztowania związane z rzekomą likwidacją obcego wywiadu, którego szef jakoby został również ujęty”⁶¹. Podobną wersję przedstawił Paweł Rybicki, który 20 kwietnia 1942 r. na szwedzkim statku przedostał się z Gdyni do Szwecji, gdzie w maju 1943 r. złożył zeznanie w Poselstwie RP w Sztokholmie, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu: „W jednym wypadku chodziło o pewnego tajnego agenta angielskiego, który im przypadkowo przez zdradę dostał się w ręce. Ten jednak zapewne znał metody ich przesłuchów, zrezygnował z życia i zażył przy aresztowaniu trucizny [...]. Ten agent mówił doskonale po polsku”⁶². Po tych aresztowaniach działalność wywiadu w Gdyni uległa czasowemu zawieszeniu. Wspomniano o tym w meldunku „Straganu” z grudnia 1942 r.: „Uwaga – część «Działalność stoczni» z braku materiału nie zamieszczona”⁶³. Świadczy to niezbicie o współpracy wywiadu okręgowego i dalekosiężnego Armii Krajowej.

Po aresztowaniach i czasowym zawieszeniu działalności Okręg Pomorski AK wznowił kontakty z ofensywnym wywiadem dalekiego zasięgu – tym razem z „Lombardem”. Zostały one jednak znacznie rozszerzone i obejmowały sprawy związane z dostarczaniem, weryfikowaniem i jak najszybszym przekazywaniem meldunków z Pomorza do Warszawy, a niekiedy przez Szwecję do Londynu. Organizatorem przesyłania wiadomości przez Gdynię do Szwecji był por. rez. Jan Belau ps. „Mewa”, „Morski”⁶⁴, stojący na czele wywiadu w Inspektoracie Wybrzeże. Przyjeżdżała do niego do Gdyni łączniczka Komendy Okręgu Irena Jagielska ps. „Ewa”⁶⁵. Sprawne przekazywanie meldunków wywiadowczych stanowiło priorytet dla wojskowych władz polskich w Londynie. Szef Oddziału VI ppłk Michał Protasewicz w maju 1944 r. zwrócił się do komendanta głównego AK gen. Tadeusza Komorowskiego ps. „Bór” z prośbą o możliwie jak najszybsze nadsyłanie meldunków wywiadowczych, nawet za cenę redukcji części szyfrowanej⁶⁶.

Prowadzono obserwację prawie wszystkich gałęzi przemysłu i organizowano punkty niemal we wszystkich miastach pomorskich, w których pracowano dla potrzeb przemysłu wojennego. Aby ułatwić pracę wywiadowczą, oprócz wspomnianej już Tymczasowej instrukcji wywiadowczej przesyłano kwestionariusze do poszczególnych punktów kontaktowych położonych m.in. na Wybrzeżu Gdańskim, w tym na Półwyspie Helskim⁶⁷.

Niewiele wiadomo o kontrwywiadzie Okręgu Pomorskiego, aczkolwiek są pewne ślady jego działalności, np. w kwestii prób wyjaśnienia przyczyn aresztowań, m.in. w latach 1940, 1942, 1943 i 1944⁶⁸.

⁶⁰ Deutsche Werke Kiel – Werk Gotenhafen – stocznia kilońska, która przejęła stocznice gdyńską.

⁶¹ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/1. Tego typu informacje obrazujące pracę wywiadu rzadko pojawiały się w meldunkach wywiadowczych. Tym bardziej zasługują na odnotowanie.

⁶² W obu wypadkach chodziło o Józefa Olszewskiego, który istotnie popełnił samobójstwo. Zob. dalszą część publikacji. Por. B. Chrzanowski, *Akcje gestapo...*, s. 207–208.

⁶³ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/3.

⁶⁴ A. Zakrzewska, *Belau Jan (1912–1944)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 1, s. 28–29.

⁶⁵ B. Chrzanowski, *Na wieczną wartę odeszli od nas. Irena Jagielska-Nowak (1924–2006)*, „Biuletyn Fundacji Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek” 2007, t. 2, s. 61–65.

⁶⁶ SPP, O VI, Centralne władze wojskowe. Wywiad, sygn. 2.3.6.1.

⁶⁷ CAW WBH, Akta KG AK, IX.3.33.141; *ibidem*, IX.3.22.146.

⁶⁸ Szerzej zob. B. Chrzanowski, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej...*, s. 124–126.

Meldunki Komendy Okręgu Pomorskiego trafiały do Warszawy przesyłane przez Komendę Obszaru Zachodniego ZWZ-AK. Wykorzystywano w tym celu także inne okręgi, jak np. Poznański, Łódzki czy Śląski. Ponadto informacje o przemyśle morskim zdobywały też m.in. okręgi: Śląski, Radomsko-Kielecki, Lubelski, Białostocki. Starano się przy tym wykorzystać mieszkańców Pomorza utrzymujących kontakty z rodzinnymi stronami.

Wywiad Armii Krajowej prowadził więc obserwację terenów Rzeszy i Pomorza od Hamburga przez Szczecin, Gdynię, Gdańsk, Elbląg aż do Królewca. W Prusach Wschodnich powstały punkty wywiadowcze w Elku, Giżycku, Kętrzynie, Węgorzewie, Piszku, Olecku i Gołdapi⁶⁹.

Ekspozytura „Północ” Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza na odcinku Szwecja–Pomorze

Omawiając pracę polskiego wywiadu na Pomorzu, należy wspomnieć o Ekspozyturze „Północ” (krypt. „Phn”, „P”, „SKN”, „Sajgon”) Oddziału II Sztabu NW, działającej w Sztokholmie i kierowanej przez mjr. dypl. Michała Rybikowskiego ps. „Adam Mickiewicz”⁷⁰. Ekspozytura wraz z Bazą Łącznikową „Anna”, odpowiedzialną za funkcjonowanie łączności drogą morską pomiędzy Wybrzeżem Gdańskim a Szwecją, pracowały nieoficjalnie przy Poselstwie RP w Sztokholmie i współpracowały ze

⁶⁹ AAN, Akta Delegatury Rządu RP na Kraj (dalej: Akta DR), mf. 2270/4; B. Chrzanowski, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej...*, s. 127.

⁷⁰ Michał Rybikowski (ur. 1900 r. – zm. 1991 r. w Kanadzie). Ekspozyturze „Północ” podlegała przemieszczona z Kowna Ekspozytura „L”. Miała ona swoją filię w Berlinie, zorganizowaną w końcu 1940 r. i występującą pod krypt. „Sabina” (imię takie nosiła Sabina Łapińska, która pracowała w ambasadzie Mandżukuo w stolicy Rzeszy). Filia tą kierował kpt. Alfons Jakubianiec ps. „Kuba”, „Kunciewicz”. Podlegała mu siatka wywiadowcza w Królewcu, a jednym z jego współpracowników był Bronisław Kostek, którego żona (siostrzenica biskupa gdańskiego Edwarda O’Rurke) dostarczała wiadomości z Gdańska i Prus Wschodnich. Ścierały się tam wpływy wywiadów niemieckiego, sowieckiego, japońskiego i polskiego – współpracującego z Japończykami, aczkolwiek w kraju komendant główny ZWZ gen. Rowecki uważał ich za niepewnych. Co do Rosjan – w meldunku wywiadowczym bez daty (przyręszaczalnie z maja 1942 lub 1943 r.) podano: „Ostatnio wykryto w Królewcu centralę sowieckiego wywiadu, który pracował sprawnie i był zahaczony o wywiad niemiecki. Centrala sowiecka, powiadomiona o grożącym jej niebezpieczeństwie, zlikwidowała się, pozostawiając mało znaczące figury. Zajęcie wywołało istny popłoch w mieście. Jest mowa o przeniesieniu niemieckiego wywiadu do Gdańska. Wszystkie poprzednie informacje są na nowo kontrolowane i kto wie, czy nie powstrzymuje to ogromnie decydujące posunięcia niemieckiego sztabu głównego [...]. Trudności łącznościowe opóźniają meldunki z Rzeszy i z portów. Czynniki usiłowania zainstalowania radia w Gdańsku. W żadnym jednak razie nie liczyć na codzienne meldunki: udoskonalony podsłuch zmusza do wielkiej ostrożności i ograniczania rozmów. Montaż łączności radiowej z portami potrwa jeszcze trzy miesiące i to jeśli aparaty Waszej produkcji nie zawiodą”. Por. AAN, Akta KG AK, mf. 2375/13. Zob. także: AAN, Akta KG AK, mf. 2375/3; *ibidem*, mf. 2375/14; SPP, O VI, Sztokholmska Baza „Anna”, sygn. 5.2.4.1; *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. II, s. 81–82; B. Chrzanowski, *Organizacja i funkcjonowanie systemu łączności pocztowo-kurierskiej i wywiadowczej na odcinku Wybrzeże Gdańskie–Szwecja* [w:] *Z dziejów Wydziału Łączności Zagranicznej Komendy Głównej ZWZ-AK „Zagroda”. Materiały z VIII Sesji Popularnonaukowej połączonej z VI Zjazdem Kurierów i Emisariuszy w dniu 14 listopada 1998 r.*, red. K. Minczykowska, J. Sziling, Toruń 1999, s. 81–105; *idem*, *Ekspozytura „Północ” Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza na terenie Szwecji* [w:] *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Toruń 2006, s. 481–493; A. Peplowski, *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa 1995, s. 231–248; list Michała Rybikowskiego do autora, Toronto, 30 V 1984 r. (w zbiorach autora).

sobą. Oficerowie wywiadu, m.in. mjr Michał Rybikowski, mjr Franciszek Różycki ps. „Mazepa”, kpt. Alfons Jakubianiec⁷¹, kontaktowali się z Bazą „Anna”. Niektóre informacje z Wybrzeża Gdańskiego przekazywała do Londynu właśnie Ekspozytura „Północ” ze Szwecji. Uzyskiwała je m.in. od Ekspozytury „L” z Kowna. Ekspozyturę „Północ” interesowały bowiem wszystkie dane odnoszące się do sytuacji militarnej, nastrojów ludności polskiej i niemieckiej oraz sytuacji okupacyjnej na Pomorzu. Jednym ze źródeł informacji byli też uciekinierzy z Gdyni docierający tutaj na statkach szwedzkich⁷². Przykładowo, wspomniany już Rybicki złożył niezwykle ciekawe zeznania o obozie Stutthof, konspiracji pomorskiej, w tym o wydarzeniach, jakie rozegrały się w areszcie Gestapo na Kamiennej Górze w Gdyni, gdzie w wyniku zażycia trucizny zmarł komendant Podokręgu Morskiego (Północnego) ZWZ-AK kpt. cz. w. Józef Olszewski⁷³. Zeznanie to przesłano do szefa Wywiadu Obronnego Ministerstwa Obrony Narodowej w Londynie. Tam dokument udostępniono wywiadowi brytyjskiemu i trafił on do MI 19, w którym przetłumaczono go na język angielski i oznaczono kategorią „B”, co było wysoką oceną⁷⁴. Wiadomości z okupowanej Gdyni przekazał też zbiegły do Szwecji kpt. Leopold Rusiecki. Ekspozytura „Północ” dysponowała również informacjami o losach osób pracujących dla konspiracji, w tym wywiadu morskiego ZWZ-AK⁷⁵.

W marcu 1941 r. przy Poselstwie RP w Sztokholmie zorganizowano – również nieoficjalnie – placówkę polityczną „Adam”. Działała ona w ramach Akcji Kontynentalnej, utworzonej 19 listopada 1940 r., która obejmowała swoim zasięgiem m.in. tereny Danii, Szwecji, Finlandii oraz państw bałtyckich i nosiła kryptonim „Felicja”. Prace Akcji Kontynentalnej były prowadzone przy pomocy skupisk polonijnych, podobnie jak niemiecka V kolumna. Placówka „Adam” razem z Delegaturą Rządu RP na Kraj czyniła wysiłki, aby utworzyć punkty kontaktowe w północnych rejonach Pomorza, m.in. w Gdyni. Chodziło o uzyskiwanie informacji o warunkach okupacyjnych w kraju. Jednym z pracowników Akcji Kontynentalnej w Gdyni był szef łączności kurierskiej Podokręgu Morskiego (Północnego) Armii Krajowej hm. Lucjan Cyłkowski⁷⁶, żonaty z Dunką Heleną Madsen, utrzymujący kontakt z wicekonsulem duńskim w Gdańsku – Joergenem Mogensenem i jego żoną Barbarą z d. Chełmicką. Współpracowano też z Tajną Organizacją Wojskową „Gryf Pomorski”, a na terenie Szwecji i w Danii – z Ekspozyturą „P” i Bazą „Anna”. W Danii pomoc okazywał pochodzący z Gdyni Lucjan Masłocha ps. „Mały”,

⁷¹ Alfons Jakubianiec (ur. 1905 r. – zm. 1945 r.).

⁷² SPP, O VI, Centralne władze wojskowe. Wywiad, sygn. 2.3.6.3.3.

⁷³ Sam Paweł Rybicki został aresztowany 4 XI 1940 r. za działalność w Komendzie Obrońców Polski w Grudziądzu, osadzony w obozie Stutthof, następnie przewieziony do aresztu Gestapo w Gdyni, skąd w marcu 1943 r. zbiegł i 4 kwietnia tr. na szwedzkim statku s/s „Ingeren” uciekł (wraz ze Stanisławem Babiczem) do Szwecji. Szerzej zob. B. Chrzanowski, *Akcje gestapo...*, s. 187–218.

⁷⁴ MI – Directorate of Military Intelligence (Zarząd Wywiadu Wojskowego), brytyjska wojskowa służba wywiadu wojsk lądowych działająca w ramach War Office (Ministerstwo Wojny). MI 19 – jeden z oddziałów War Office będący służbą wywiadowczą, zajmujący się przesłuchiowaniem jeńców wojennych i uchodźców oraz sprawdzaniem ich wiarygodności. Szerzej zob. J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2007, s. 175–177, 353–354 i n.

⁷⁵ SPP, O VI, Centralne władze wojskowe. Wywiad, sygn. 2.3.7.1.1.

⁷⁶ A. Gąsiorowski, *Cyłkowski Lucjan (1907–1944)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 4, s. 33–38.

„Mały Człowiek” (krypt. „502”)⁷⁷ – agent Oddziału II Sztabu NW, pracujący również dla Akcji wraz z żoną Anną z d. Mogensen ps. „Lone”⁷⁸.

We wrześniu i w grudniu 1942 r. w Oddziale II Sztabu NW zaczęto przygotowywać projekt zorganizowania placówek wywiadu morskiego w Gdyni i Gdańsku. Miały one zostać wyposażone w radiostacje przekazujące meldunki bezpośrednio do Oddziału VI w Londynie ponad łącznością KG AK. Chodziło tutaj o jak najszybsze przekazanie materiałów oraz o odciążenie KG AK od dodatkowej pracy. Przedsięwzięciu temu patronowała Marynarka Wojenna. Przy pomocy kutrów rybackich planowano także zorganizować łączność między Szwecją a portami bałtyckimi, w tym na Wybrzeżu Gdańskim. Plany te były powiązane z pracami Wydziału Marynarki Wojennej krypt. „Alfa” KG AK, dążącej do zbudowania łączności kuriersko-morskiej do Szwecji i Anglii⁷⁹. Szesnastego grudnia 1942 r. powstał „Projekt zorganizowania łączności na Bałtyku za pomocą kutrów na podstawie angielskiej organizacji flotylli C.W.F.”⁸⁰. Zdawano sobie przy tym sprawę, że organizując łączność na Morzu Bałtyckim, nie można czerpać ścisłych wzorców z Brytyjczyków, gdyż warunki geograficzne Polski i Anglii są odmienne. Dlatego nie planowano używać flotylli, lecz pojedynczych kutrów rybackich, które miały mieć swoją bazę w portach państw neutralnych. Zakładano, że centrala sztabu wywiadu znajdować się będzie w Londynie. Sztab miał dysponować dwiema głównymi placówkami wywiadowczymi: jedną w okupowanym kraju i zbierającą stamtąd informacje, drugą natomiast na terenie państwa neutralnego, np. w Szwecji. Na czele każdej placówki zamierzano postawić oficera marynarki, który dobierze sobie odpowiednią ekipę złożoną z pewnych ludzi. Ani placówki, ani dobrani agenci nie mogli wiedzieć o sobie nawzajem. Każdy agent miał wynajmować jeden kuter obsługujący wyznaczony odcinek – jedną placówkę. Agent umieszczał na kutrze odpowiednio wyszkolonego pracownika wywiadu, którego jedynym zadaniem było przyjmowanie z wyznaczonej placówki materiałów wywiadowczych zebranych z podległego jej terenu i zniszczenie ich w razie niebezpieczeństwa. Tutaj także jedni nie mogli wiedzieć o pozostałych członkach grupy.

⁷⁷ Lucjan Masłocha (ur. 1912 r. – zm. 1945 r.).

⁷⁸ Oboje zginęli w Kopenhadze w walce z duńską policją pomocniczą (HIPO) i Gestapo w nocy z 2 na 3 I 1945 r. Baza „Anna” przekazała do Londynu wiadomość, że w Danii „zmuszeni jesteśmy do szczególnej ostrożności wobec zaostrenia kontroli spowodowanej wyspą u pływaków [Duńczycy – B.Ch.] agenta O[ddziału] II, który zginął z żoną, a Groteska [radiostacja – B.Ch.] i dokumenty dostały się do Gestapo”. Zob.: SPP, O VI, Depesze, sygn. 5.2.4.3; B. Chrzanowski, *Organizacja i funkcjonowanie...*, s. 97–98; W. Grabowski, *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003, s. 90–96; E.S. Kruszewski, „*Felicja*” – skandynawski fragment *Akcji Kontynentalnej* [w:] *Nowoczesna historia Polski*, red. J. Janowski, Londyn 1987, s. 195–224; *idem*, *Akcja Kontynentalna w Skandynawii 1940–1945*, Kopenhaga 1993; T. Panecki, *Polonia zachodnioeuropejska w planach rządu RP na emigracji (1940–1945). Akcja Kontynentalna*, Warszawa 1986; M. Małaśnicka-Miedzianogóra, *Róże dla Lone. Za wolność Polski i Danii (1939–1945)*, wprowadz. W. Grabowski, Warszawa 2015, s. 166–167, 293–296 i n. (jest też mowa o stacji nadawczej, którą w pierwszej połowie 1943 r. miała się posługiwać TOW „Gryf Pomorski”).

⁷⁹ AMS, Dokumenty „Alfy”, sygn. Z-II-1-52 (kserokopie z Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, obecnie AIPN); SPP, O VI, Kierownictwo Marynarki Wojennej „Alfa” KG AK, sygn. 2.6; *ibidem*, Wywiad, sygn. 2.3.6.2.2; *ibidem*, Depesze, sygn. 2.3.4.1.2; B. Chrzanowski, *Organizacja i funkcjonowanie...*, s. 99; *idem*, *Delegatura Rządu RP na Kraj na Pomorzu. Nieznane karty z frontu walki cywilnej podczas okupacji niemieckiej i po jej zakończeniu*, Toruń 2011, s. 131–132.

⁸⁰ Coast Watching Flotilla (CWF) – Flotylla Ochrony Wybrzeża.

Z kolei w kraju odpowiednio dobrani agenci otrzymywali zadania wywiadowcze. Placówka w Polsce nie mogła mieć żadnego bezpośredniego kontaktu z placówką w Szwecji. Łączność miał utrzymywać tylko kuter kursujący pomiędzy wyznaczonym portem a Szwecją. Całością działań na linii kraj–Szwecja miała kierować i koordynować centrala w Londynie. Musiała ona posiadać pełną bazę informacji zarówno o placówce położonej w Szwecji, jak i o placówkach wywiadowczych w kraju. Na tej podstawie wyznaczała zadania. Konieczne było tutaj utrzymywanie łączności pomiędzy centralą a placówkami w Szwecji i w kraju. Ustalono również techniczne aspekty operacji. Pierwszy dotyczył łączności na linii Londyn–Szwecja. Planowano, że centrala będzie przekazywać kierownikowi placówki szwedzkiej odpowiednią przesyłkę, organizować mu kuter i informować o punkcie odbioru w kraju oraz ustalać sygnały i hasła. Ten następnie przekaże ją agentowi, który dostarczy wszystko na wyznaczony kuter. Szef placówki w Polsce za pośrednictwem agenta zawiadomi punkt na brzegu morskim o terminie nadejścia przesyłki, sygnałach i hasłach. Punkt w kraju w oznaczonym terminie poda sygnały i hasła. Po odbiorze sygnału z kutra zostanie opuszczona łódź z wiosłarzem – pracownikiem wywiadu z przesyłką i po wymianie haseł przesyłka będzie doręczona. Zakładano też wariant drugi, a mianowicie przekazanie przesyłki z wybrzeża morskiego w kraju do Szwecji. Wówczas dotychczasowa operacja Londyn – szef placówki w Szwecji – agent – kuter – punkt w Polsce przebiegać miała odwrotnie. Brano również po uwagę inną możliwość: pozyskanie kutrów w kraju, które wychodziły w morze w kierunku Szwecji. Całość przedstawionego projektu wzorowana była na organizacji łączności i wywiadu brytyjskiego („Powstanie i organizacja angielskich flotylli C.W.F.”)⁸¹.

Zamierzenia te pozostawały nie tylko w sferze planów. Piętnastego marca 1943 r. płk Protasewicz skierował do Bazy „Anna” w Sztokholmie 18 pytań dotyczących ruchu morskiego szwedzkich kutrów zawijających do polskich portów. Pułkownika Protasewicza interesowały też warunki, w jakich odbywały się rejsy: kwestie schodzenia załóg na ląd, ich poglądów politycznych, portów, do których przybywają, zaopatrywania w paliwo itp.⁸² Odpowiedź wysłano 10 maja 1943 r. Wyjaśniono, że do portów niemieckich i polskich nie wchodzi szwedzkie kutry rybackie z wyjątkiem tych transportujących kostkę brukową. Statki szwedzkie przywożą rudę, a zabierają węgiel. W portach niemieckich i w Gdańsku marynarze szwedzcy otrzymują przepustki, ale w Gdyni ich nie uzyskują, opuszczają więc kutry nielegalnie. Jedynie kapitanowie mogą schodzić na ląd we wszystkich portach. Główne porty to Hamburg, Szczecin, Gdańsk i Gdynia⁸³.

Jedenastego września 1943 r. Oddział Wywiadowczy Wywiadu Morskiego Sztabu NW zawiadomił szefa Sztabu Oddziału Specjalnego płk. Protasewicza o zwerbowaniu szwedzkiego kapitana Manssona⁸⁴, który podjął się zadania przewiezienia nielegalnych pasażerów – agentów wywiadu lub poczty. W rachubę wchodziło utworzenie placówek w portach w Gdańsku, Gdyni, ewentualnie w Szczecinie. Do Gdyni miał

⁸¹ Dokumenty te, oznaczone klauzulą tajności, były przechowywane w Wydziale „A” Oddziału Specjalnego Sztabu Naczelnego Wodza. Zob. SPP, O VI, Kierownictwo Marynarki Wojennej „Alfa” KG AK, sygn. 2.6.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Imię nieznane.

się zatem udać bosmanmat Kajetan Łowczynowski ps. „Szlemik”, który w lutym 1943 r. został przerzucony właśnie z Gdyni do Szwecji, i miał uruchomić w niej – jako to określono – „placówkę ewakuacyjną”. Ponadto zlecono mu podobną misję w Kownie, gdzie miał zorganizować placówkę wywiadowczą i przez Gdynię łączność ze Sztokholmem⁸⁵. Plany te nie doczekały się jednak realizacji, ale zarówno Baza „Anna”, jak i Ekspozytura „P” nie zrezygnowały z prób założenia placówki w Gdyni. W tym celu pod koniec kwietnia 1944 r. wysłano ze Szwecji do Gdyni Leona Łanieckiego ps. „Dobosz”, który uciekł do Szwecji w kwietniu 1943 r. Zszedł on na ląd ze statku szwedzkiego 30 kwietnia 1944 r. Miał zorganizować punkty kontaktowe dla Bazy „Anna” i placówki wywiadowcze dla Ekspozytury „Północ”. Jednakże 25 maja 1944 r. został aresztowany przez Gestapo i stracony 26 lipca 1944 r. w obozie koncentracyjnym Stutthof⁸⁶.

Pracownicy Ekspozytury „Północ”, Bazy „Anna” i placówki „Adam, jak również poselstwa RP, mieli pełną świadomość zagrożenia i pewną wiedzę o działaniach wywiadu niemieckiego w Skandynawii⁸⁷. W lutym 1943 r. Ekspozytura „P” dostrzegła próby penetracji Szwecji przez Abwehrę przy pomocy uciekinierów z Pomorza. Zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że Niemcy od początku wiedzieli o wyjeździe Łanieckiego z Gdyni w 1943 r. i kontrolowali całą akcję⁸⁸. Polskie władze

⁸⁵ SPP, O VI, Kierownictwo Marynarki Wojennej „Alfa” KG AK, sygn. 2.6.

⁸⁶ SPP, O VI, Sztokholmska Baza „Anna”, sygn. 5.2.4.3. Zob. także: B. Chrzanowski, *Organizacja i funkcjonowanie...*, s. 91–96; *idem, Łaniecki Leon (1908–1944)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 2, s. 111–112.

⁸⁷ Z informacji kontrwywiadu Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy – Wydziału IV E – Gestapo (zwalczanie obcej agentury działającej w III Rzeszy, w Europie Środkowej, Północnej, Wschodniej oraz na obszarach okupowanych), opublikowanych w „Gazecie Zawiadomień Grupy IV E”, nr 1 z 1942 r. (RSHA – IV E-32376/29) pt. *Polscy oficerowie służby wywiadowczej w Anglii*, wynika, że: „Dowiedziano się, że jedna część dawniejszych polskich oficerów służby wywiadowczej znajduje się w Anglii i prowadzi dalej służbę wywiadowczą przeciwko Niemcom. Centralne służby wywiadowcze znajdują się w Londynie. Kierownikiem wywiadu na Szwecję jest mjr Żychoń. W Londynie pracują też Brzeziński – dawniej kierownik oficerskiej placówki w Poznaniu, i Chmarzyński z II Oddziału Sztabu Generalnego w Warszawie. Wiadomo, że znani oficerowie dyplomowani służby wywiadowczej Gilewicz i Ziembiewicz zostali uwikłani w Szwecji w jakąś aferę i na żądanie władz szwedzkich musieli ten kraj opuścić. Obaj w czerwcu 1941 r. mieli wylecieć samolotem do Londynu. Gilewicz już nie jest oficerem służby wywiadowczej, tylko żołnierzem frontowym”. Major Jan Henryk Żychoń – przed wojną szef Ekspozytury Wewnętrznej nr 3 Oddziału II Sztabu Generalnego/Głównego Wojska Polskiego (SG WP) w Bydgoszczy, podczas wojny szef Wydziału Wywiadowczego Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych w Londynie; por. rez. Adam Biedrzyński – pracownik Oddziału II SG WP w Poselstwie RP w Szczecinie; kpt. Jan Chmarzyński – pracownik Oddziału II SG WP, m.in. w Konsulacie RP w Szczecinie; Poznań – Posterunek Oficerski nr 6 Ekspozytury Bydgoskiej; rtm. Wacław Gilewicz – kierownik placówki wywiadowczej w Kopenhadze; pchor. Bolesław Ziembiewicz – pracownik Ekspozytury „Północ” w Poselstwie RP w Sztokholmie. Istotnie, 13 III 1941 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych Szwecji wymogło wyjazd kilku oficerów polskiego wywiadu do Anglii, m.in. Gilewicza i Ziembiewicza, których działalność według szwedzkiego MSZ naruszała neutralność tego kraju. Zob.: AIPN By, 069/137–151, Rozpracowanie obiektowe krypt. „Targowica”. Zob. także: W. Skóra, *Działalność polskiego wywiadu wojskowego w międzywojennym Szczecinie (1919–1939)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2011, z. 1, s. 7–41; A. Peplowski, *op. cit.*, s. 238 i n.; B. Chrzanowski, *Działania operacyjne Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy wobec pracowników Bydgoskiej Ekspozytury Wewnętrznej nr 3 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego (kryptonim „Targowica”) w świetle zachowanych dokumentów* [w:] *Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Kraków 2011, s. 399–409.

⁸⁸ B. Chrzanowski, *Organizacja i funkcjonowanie...*, s. 95–96; *idem, Ekspozytura „Północ”...*, s. 481–493.

w Londynie wiedziały, że „wywiad niemiecki na Szwecję jest bardzo silny i dobrze zorganizowany”⁸⁹.

Musiano również podjąć walkę z wywiadem sowieckim, usiłującym rozpracować szlak morski na linii Wybrzeże Gdańskie–Szwecja, który także docierał do Gdyni⁹⁰.

Rezultaty pracy wywiadu ZWZ-AK na Pomorzu

Pierwsze meldunki wywiadowcze, jakie napłynęły z Pomorza, pochodziły z sierpnia–listopada 1940 r. i były bardzo lakoniczne. Dotyczyły ruchu oraz dyslokacji wojsk niemieckich na terenie Torunia, Bydgoszczy i Gdyni⁹¹. Bardziej konkretne wiadomości uzyskiwała wspomniana już Baza „L” z Kowna kpt. Jakubiańca. Na przykład w Raporcie wywiadowczym nr 2 z 28 maja 1940 r. informowano o koncentracji niemieckich dywizji w rejonie Gdańska i Gdyni oraz o stanowiskach artylerii przeciwlotniczej w Gdańsku (Maćkowy)⁹².

Początkowo, kiedy na obszarach Rzeszy i polskich ziem inkorporowanych, w tym Pomorza, zarówno sieci ofensywnego wywiadu dalekiego zasięgu ZWZ, jak i inne jego struktury nie były jeszcze dostatecznie rozwinięte, niezbędne stało się podjęcie współpracy z organizacją „Muszkietery”. Meldunki „Muszkietarów” były bardzo przydatne, a łącznicy przywożący wiadomości z portów stawiali się w Warszawie w punktach przy ul. Kossaka 15 (krypt. „Pomorzanin 1”), Chopina (krypt. „Pomorzanin 2”) i Natolińskiej 5⁹³.

Później, w 1941 r., meldunki wywiadowcze ZWZ były już tematycznie uporządkowane. Przedstawiana problematyka została ujęta w odpowiednie działy, np. zagadnienia morskie, ruch kolejowy, transporty wojskowe itp. Wiązało się to ze wzmocnieniem prac na odcinku wywiadowczym tak w samej Rzeszy, jak i na Pomorzu. Bardzo dużo uwagi poświęcano problematyce morskiej oraz obiektom przemysłu wojennego, np. w Bydgoszczy, Toruniu, Grudziądzu i in. Wiadomości nadsyłane przez „Stragan” opracowywano w formie meldunków tygodniowych, miesięcznych, kwartalnych, które przekazywano do Londynu. Zebrane informacje umieszczano w rubrykach: „Dyslokacja oddziałów” (Gdynia, Gdańsk, Malbork, Tczew, Toruń), „Lotnictwo” (Gdynia, Malbork, Toruń), „Przemysł” (Gdańsk, Toruń, Bydgoszcz, Grudziądz), „Specjalne”, „Szpitale”, „Nastroje”. Obszerłą charakterystykę ruchu kolejowego na Pomorzu zamieszczono m.in. w załączniku nr 1 do Meldunku „Straganu” nr 2096 z 10 września 1941 r. Uwzględniono tam pociągi m.in. przejeżdżające przez ważny węzeł kolejowy w Tczewie od 13 do 26 sierpnia 1941 r.⁹⁴

⁸⁹ Por.: SPP, O VI, Depesze, sygn. 2.4.3.9 oraz 2.3.4.1.2; *ibidem*, Wywiad, sygn. 2.3.7; *ibidem*, Kolekcja ppłk. Narcyza Giedronowicza, sygn. 24/9 (dalej: Kol. 24/9); B. Chrzanowski, *Organizacja i funkcjonowanie...*, s. 103–104.

⁹⁰ SPP, O VI, Centralne władze wojskowe. Wywiad, sygn. 2.3.7 oraz 1.2.2; *ibidem*, Depesze, sygn. 2.3.4 oraz 1.2; *ibidem*, Kol. 24/9; B. Chrzanowski, *Ekspozytura „Północ”...*, s. 481–493; *idem*, *Organizacja i funkcjonowanie...*, s. 100–104 i n.

⁹¹ CAW WBH, Akta KG AK, IX.3.21.26.

⁹² SPP, O VI, Sztokholmska Baza „Anna”, sygn. 5.2.4.1.

⁹³ Szerzej zob.: K. Leski, *Życie niewłaściwie urozmiacone. Wspomnienia oficera wywiadu i kontrwywiadu AK*, Warszawa 1989, s. 80–81 i n.; A. Peptowski, *op. cit.*, s. 301; relacja K. Leskiego, Warszawa, 19 III 1985 r. (w zbiorach autora).

⁹⁴ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/10.

Wywiad morski

Jeden z pierwszych wywiadowczych meldunków tygodniowych dotyczących spraw morskich, opracowanych na podstawie danych uzyskanych przez „Stragan” w czerwcu 1941 r., odnosił się do stoczni królewieckiej i gdańskiej oraz portów w Gdyni i Kilonii⁹⁵.

Następne wiadomości „Straganu” dotyczące wybrzeża bałtyckiego pochodziły z sierpnia 1941 r. Zawierały dane na temat m.in. produkcji okrętów podwodnych (OP) w stoczni Schichau w Gdańsku i ruchu statków w porcie gdyńskim pod koniec lipca 1941 r. W dalszych miesiącach poziom informacji wyraźnie się podniósł. Wiadomości przekazywały wspomniane ekipy wyjazdowe: „Rzesza” i „Morze”. Meldunki obejmowały okres od września 1941 r. do początków stycznia 1942 r. Odnosiły się do okrętów podwodnych stacjonujących w portach w Gdyni i Gdańsku, a zamieszczono je w działach „Marynarka”, „Przemysł morski”, „Przemysł”. Zawierały wiadomości o fabryce torped (Torpedo Versucht Anstalt – TVA) zlokalizowanej między Babimi Dołami a Oksywiem, bazie Kriegsmarine w Gdyni, w tym informacje o krążownikach „Köln” i „Leipzig”, pancerniku „Tirpitz”, ciężkim krążowniku „Admiral Hipper”, okrętach koszarowych „Hansa”, „Wilhelm Gustlof”, „Cap Arkona”, „Oceania”, „Monte Olivia”, okrętach sanitarnych „Stuttgart”, „Oberhausen”, lotniskowcu „Graf Zeppelin” i in. Do niektórych meldunków dołączano zdjęcia, np. planu obrony przeciwlotniczej Gdyni czy stanowisk artylerii przeciwlotniczej na Helu, a także plany pól minowych w Zatoce Gdańskiej – „Szcic ogólnego rozmieszczenia pól minowych w zatoce gdańskiej (stan z 15 XI)”. Informowano również o wykorzystywaniu specjalnej aparatury „Siemensa” do wczesnego wykrywania nadlatujących samolotów. Rejestrowano też nastroje ludności polskiej i niemieckiej, pogłoski o spodziewanym ataku na Szwecję czy ruch statków handlowych ze Szwecji i Finlandii itp. Niektóre informacje zdobywali członkowie gdyńskiej Ekspozytury „Zachód” Organizacji Wojskowej Związek Jaszczurczy⁹⁶.

Anglicy wyrazili pozytywną ocenę meldunków nadsyłanych w 1941 r. Pierwszego kwietnia 1942 r. płk Gano przesłał do Oddziału VI Sztabu NW następującą ocenę wydaną przez sztab brytyjski:

„Pragniemy wyrazić nasze głębokie uznanie dla nadzwyczajnej, wartościowej pracy rozwiniętej przez Oddz[ia]ł VI, która to praca zyskała należyty podziw i gorące uznanie wszystkich wydziałów. Organizacja ta [ZWZ – B.Ch.] dostarczyła w ciągu roku 1941 pewnej ilości pierwszorzędnych meldunków zawierających informacje nie tylko wojskowe, polityczne, przemysłowe i morskie [...]. Oddział VI dostarczył szereg informacji o budowie okrętów w stocznich: Gdańsk, Gdynia i Königsberg. Informacje te są coraz lepsze, ale nie osiągnęły jeszcze należytego poziomu. Na ogół brak jest jeszcze następujących zasadniczych szczegółów:

- a) W przybliżeniu tonaż lub rozmiary, zwłaszcza odnośnie [do] okrętów podwodnych.
- b) Stan wykończenia (tj. jak daleko do wykończenia), data założenia na stąpel.
- c) Identyfikacja pochylni.

⁹⁵ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. II, cz. 1: *Czerwiec 1941 – kwiecień 1943*, oprac. zbior., Warszawa 2019, s. 55.

⁹⁶ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/10–11; B. Chrzanowski, *Związek Jaszczurczy...*, s. 34–35, 55–56.

Nie należy oczekiwać uzyskania tych wszystkich szczegółów, jednak dwa pierwsze punkty leżeć powinny w zasięgu możliwości każdego agenta pracującego w tej dziedzinie. Pragniemy oczywiście, aby organizacja [ZWZ – B.Ch.] w Polsce rozwinęła się na jeszcze większą skalę i mamy nadzieję, że wszelkie starania zostaną dołożone dla usprawnienia służby wywiadowczej na zagadnienia morskie, zarówno w portach polskich, jak i niemieckich”⁹⁷.

W latach 1942–1944 wiadomości dotyczące przemysłu morskiego przekazywano najczęściej w meldunkach miesięcznych, specjalnych, jak również w radiowych depeszach wywiadowczych. Od 1942 r. obszary wybrzeża od Szczecina przez Gdynię, Gdańsk, Elbląg do Królewca zostały poddane systematycznej obserwacji przez sieć „Straganu”. W styczniu 1942 r. Londyn polecił wojskowym władzom krajowym nasilenie pracy wywiadowczej⁹⁸.

Bombardowanie portów niemieckich spowodowało konieczność przeniesienia baz morskich na obszary wschodnie. Gdynia stała się bazą Kriegsmarine. Stacjonowały tam największe niemieckie okręty liniowe. Anglicy domagali się informacji o wszelkiego typu okrętach, w tym o: „Gneisenau” (ciężki krążownik), któremu poświęcano szczególną uwagę, „Scharnhorst”, „Schleswig Holstein” (pancerniki), „Prinz Eugen” (ciężki krążownik), „Graf Zeppelin” (lotniskowiec), a także o okrętach podwodnych i stoczniach w Gdyni (Deutsche Werke Kiel), Gdańsku (Schichau, Danziger Werft), Królewcu i Szczecinie (Oderwerke, Stettiner Vulcan). W celu ułatwienia pracy, przesyłano z Warszawy na Pomorze kwestionariusze z zadaniami dla poszczególnych sieci wywiadowczych, kładąc nacisk na produkcję okrętów podwodnych. Dla Anglików, którzy prowadzili wojnę morską, informacje o okrętach podwodnych stanowiły priorytet. Zadania te realizował Referat „Zachód”, a zwłaszcza sieć „C” w oparciu o Tymczasową instrukcję wywiadowczą.

Niezależnie od tematyki morskiej do Warszawy napływały też meldunki dotyczące produkcji benzyny syntetycznej w Policach. Zbierano także informacje obejmujące zagadnienia problematyki cywilnej, np. robotników cudzoziemskich, nastrojów ludności, sytuacji gospodarczej itp. W meldunku wywiadowczym „Straganu” z 14 lipca 1942 r. podano: „Różne. Gdańsk. 25 VI. Pobyt Hitlera rzekomo w charakterze nieoficjalnym stwierdzony został w Gdańsku, Langfuhrze⁹⁹ i Zoppotach¹⁰⁰. (ZA-4¹⁰¹ – od marynarza pewnego)”¹⁰².

⁹⁷ SPP, O VI, Krajowe władze wojskowe. Wywiad, sygn. 3.7.2.5.

⁹⁸ *Ibidem*, Centralne władze wojskowe. Wywiad, sygn. 2.3.6.1.

⁹⁹ Wrzeszcz – obecnie dzielnica Gdańska.

¹⁰⁰ Sopot.

¹⁰¹ Kryptonim agenta „Straganu” (N.N.).

¹⁰² AAN, Akta KG AK, mf. 2375/11–12. Jest to ciekawa informacja. Być może rzuci ona nieco światła na pobyt Adolfa Hitlera na Pomorzu w czerwcu 1942 r. i na wersję o próbie rzekomego zamachu lub zamachu na jego życie. Zob.: A. Gąsiorowski, *Czy rzeczywiście na Pomorzu dokonano próby zamachu na Hitlera? Źródła, ustalenia, hipotezy* [w:] *Stawiać pytania, szukać odpowiedzi. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Urszuli Świętochowskiej*, red. A. Chodubski, E. Polak, Sopot 2008, s. 188–214; R. Moorhouse, *Polowanie na Hitlera. Historia zamachów na wodza Trzeciej Rzeszy*, Kraków 2006, s. 189–196; B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Pomorski ruch oporu w świetle dokumentów Delegatury Rządu RP na Kraj (1940–1944)*, „Zapiski Historyczne” 1991, z. 4, s. 107; B. Chrzanowski, *Delegatura Rządu RP...*, s. 66; *idem*, *Sabotaż i dywersja na Pomorzu 1939–1945* [w:] „Akcja czynna” *Polskiego Państwa Podziemnego*, red. W. Grabowski, Warszawa 2007, s. 83–91.

Nadsyłane meldunki wywiadowcze poddawane były w Londynie weryfikacji. W przypadku stwierdzenia nieprawidłowości proszono o wyjaśnienia. Przysyłane informacje porównywano z innymi danymi, w tym ze zdjęciami lotniczymi wykonywanymi przez lotnictwo brytyjskie. Zawsze jednak doceniano ciężką pracę agentów wywiadu. Piątego sierpnia 1942 r. ppłk Protasewicz przesłał do kraju opinię wywiadu brytyjskiego dotyczącą wywiadu AK: „Kalina. Przesyłam w dosłownym tłumaczeniu ocenę Intelligence Service Waszej pracy wywiad[owczej] za 1. półrocze 1942. No W/479 [dopisek odręczny – B.Ch.].

III. Morskie

1. Wywiad polski jest niezmiernie wartościowy i wysoko przez nas oceniany, tak dla dostarczanych przez niego informacji, jak i dla rozpracowywania dodatkowych zapytań. Chcielibyśmy bardzo ocenić indywidualnie poszczególne źródła, ale z b[ardzo] nielicznymi wyjątkami – poziom ich jest wyjątkowo wysoki i mamy wrażenie, że najlepszą miarą naszej wysokiej o nich opinii będzie krótka ocena stwierdzająca, iż meldunki ich są zawsze z radością przyjmowane. Możemy śmiało powiedzieć, że przywiązujemy bardzo duże znaczenie do doskonałej roboty wykonywanej przez polski wywiad i jego liczne źródła. Zaslugują oni na wszelką zachętę i przekazujemy im nasze najlepsze życzenia powodzenia w przyszłości.

IV. Przemysłowy

1. Polski wywiad stanowi na ogół jedno z najlepszych źródeł informacji. Jest ono bez wątpienia w pełni doceniane przez nasze władze. Jest rzeczą niemożliwą podać wyczerpującą analizę meldunków przekazanych przez poszczególne źródła, gdyż są one zbyt liczne.

V. Ocena ogólna

Tajna Organizacja Wojskowa [AK – B.Ch.]¹⁰³.

1. Nie możemy zbyt mocno podkreślić, jak wielką wagę i znaczenie przywiązujemy do wybitnych zasług oddanych przez tę wspaniałą organizację; zdajemy sobie sprawę z napotykaných w tej dziedzinie trudności i przekazujemy najserdeczniejsze podziękowania oraz życzenia w związku z przeszłą, obecną i przyszłą pracą, która bez wątpienia przyczyni się znakomicie dla dobra naszej wspólnej sprawy¹⁰⁴.

W ciągu 1942 r. Anglicy nadal interesowali się rozbudową Kriegsmarine. We wrześniu tr. płk Protasewicz zwrócił się z prośbą do komendanta głównego AK gen. Roweckiego o zaktywizowanie pracy wywiadowczej w miastach: Brema, Hamburg, Kilonia, Lubeka, Rostock, Szczecin, Gdynia, Gdańsk, Elbląg, Królewiec, Kłajpeda, Libawa i Ryga. Chodziło tutaj o informacje dotyczące marynarki wojennej i pracę portów¹⁰⁵.

We wspomnianym już raporcie organizacyjnym z 25 listopada 1942 r., skierowanym do Londynu, gen. Rowecki napisał: „By dać wam realny obraz naszych wysiłk[ów] i możliwości, podaję niżej krótki zarys rozwoju naszej sieci, cele, jakie wywiadowi została wytknięta, osiągnięty stan fakt[yczny] oraz przewidywania rozwojowe na najbliższą przyszłość. Wywiad nasz, którego zespół kierowniczy rozpoczął swą organiz[ację] w 1937, przez cały rok [19]40 obejmował tylko teren G[eneralnego] G[ubernatorstwa]

¹⁰³ W meldunkach wywiadowczych nie wymieniano nazwy Armia Krajowa.

¹⁰⁴ SPP, O VI, Centralne władze wojskowe. Wywiad, sygn. 2.3.6.2.2.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

i wojew[ództwa] łódzkiego [...]. Próby penetracji na teren Prus Wsch[odnich], jak i na tereny włączone do Reichu, mimo ciągł[ych] i uporczyw[ych] wysiłk[ów] nie dały wynik[ów] wskutek braku odpowiednich ludzi. Rok [19]40 był okresem największego chaosu wew[nętrznego] w kraju [...]. W obec[nej] chwili organiz[acja] sieci przedstawia się następują[co]: cały kraj jest podzielony na 4 ośrodki wyw[iadowcze] [...]. Oś[rodek] IV Rzeszę wraz z teren[ami] przyłącz[onymi] [...]”¹⁰⁶. Analizując obszary wschodnie, gen. Rowecki zaznaczył, że „w tym więc terenie niemal do końca r[oku] [19]41 trwał zastój z wyjątkiem polsk[iego] wybrzeża i Zagł[ęb]ia Śląsk[iego], do których opanowania systematycz[nie] zmierzaliśmy od jesieni [19]40 [...]. Organizacyjnie Oś[rodek] IV, który przed paroma mies[iącami] został usamodzieln[iony], przedstawia się następują[co]: oś[rodek] składa się z 3 niczym z[e] sobą poza kierownictwem niepowiązan[ych] sekcji: a) Sekcja Morska obejmująca wszyst[kie] niem[ieckie] porty i stocz[nie] Bałtyku; b) Sekcja Zach[odnia], której zadan[iem] jest penetra[cja] Prus Wsch[odnich], nasz teren przyłączony do Reichu z wyjąt[kiem] Śląska i Niem[cy] wschodnie i central[ne]; c) Sekcja Pół[nocno]-Zach[odnia] obejmuje Śląsk, Czechy i Austrię [...]. Łączn[ość] wewn[ętrzn]a Oś[rodk]a IV jest oparta wyłączn[i]e o sieć kurier[ów] i pocztę. Próby plasow[ania] radiostacji w portach, mimo wielu uporczywych wysiłk[ów], dawały wynik negatyw[ny]. Tłumaczę to tym, iż Niemcy, bazując swoją akcję przeciw Anglosasom przede wsz[ystkim] na łodziach podwod[nych], czynili wszystko, [co] mogli[iwe], by swe porty i stocz[nie] zabezpie[ieczy]ć przed szpiegostwem. A więc porty i ich zabezp[ieczenie] są z reguły traktow[ane] jak obszar fortecz[ny]: panuje w nich olbrzymi nacisk polic[yjny]: każdy podejr[any] o możliwość działaln[ości] szpieg[owskiej] jest w najłepsz[ym] razie wysiedlany, zazwyczaj zaś zabijany”¹⁰⁷.

Wywiad KG AK zauważył rozbudowę wojennego przemysłu morskiego w pasie wybrzeża od Szczecina poprzez Gdańsk i Elbląg oraz zwrócił uwagę na szczególną pozycję Gdyni. Zalecono więc rozszerzenie zasięgu prac wywiadowczych od Szczecina aż po Królewiec. Zadania te miały wykonać sieci „A”, „D” i „F” pracujące w ramach Referatu Zachodniego grupy „Wybrzeże”. Informacje od nich docierały do Londynu¹⁰⁸, m.in. zachował się meldunek grupy „Wybrzeże” z 7 lutego 1942 r. dotyczący portów gdyńskiego i szczecińskiego. Ocena pracy wywiadowczej polskiej sieci była bardzo pozytywna: „[...] grupa «Wybrzeże» – meldunki cenne, informacje dobre [...]”¹⁰⁹. Podobną opinię zawarto pod koniec 1942 r.: „201. Wybrzeże, załącznik nr 1, 30 X [19]42 [r.]. Produkcja wagonów i silników samochodowych. Wiadomość dobra. Pochwalono przy tym jednego z agentów sporządzającego plan Gdyni wraz z interesującymi wywiad obiektami: W ślad za oceną szkicu odręcznego Gdyni (wraz z legendą pisaną atramentem), wykonanym przez nowego kandydata na wywiadowcę, oraz po dokładnym przestudiowaniu ostatnio nadesłanych uzupełnień do tego raportu – stwierdzam, że jest to najlepszy spośród otrzymanych przez nas mat[eriałów] informacyjnych w sprawie portu gdyńskiego. W związku z tym b[ardzo] ważne wykorzystanie tego agenta: dla Gdyni, Gdańska i Elbląga, a gdyby można było, to i dla

¹⁰⁶ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. II, cz. 2, s. 702–704.

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 707.

¹⁰⁸ Zob.: SPP, O VI, Krajowe władze wojskowe. Wywiad, sygn. 3.7.4.1; AAN, Akta KG AK, mf. 2375/6.

¹⁰⁹ SPP, O VI, Krajowe władze wojskowe. Wywiad, sygn. 3.7.2.5; CAW WBH, Akta KG AK, IX.3.22.141.

dalszych portów: Królewiec, Szczecin i głównie Swinemünde, o którym nie mamy żadnych informacji. W załączeniu przesyłam dla tego agenta uzupełniające zadanie odnośnie [do] Gdyni. Zadanie dla nowego kandydata (o niem[ieckim] nazwisku, który nadesłał odręczny szkic Gdyni)”¹¹⁰.

Wspomniano już, że informacje odnoszące się do zagadnień morskich zbierał także wywiad Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK. W tworzeniu sieci wywiadu morskiego uczestniczyli pracownicy Wydziału II Okręgu Pomorskiego oraz komendant Podokręgu Morskiego (Północnego) kpt. cz. w. Józef Olszewski, jak również por. Jan Belau ps. „Morski”, „Mewa”, kierujący wywiadem na Wybrzeżu Gdańskim, a także kapitanowie Marynarki Handlowej: Teofil Kuhr, Władysław Ryncki¹¹¹, Anatol Kniaziew¹¹², Stefan Bąk¹¹³ i Leopold Rusiecki. Udało się zdobyć plany pól minowych w Zatoce Gdańskiej, o które zabiegał płk Protasewicz, oraz szkice portu gdyńskiego. Meldunki z 17 kwietnia i 13 maja 1942 r. przekazali do szefa Oddziału II KG AK w Warszawie ppłk. Mariana Drobika m.in. komendant Okręgu Pomorskiego AK ppłk Rudolf Ostrihansky ps. „Aureliusz”¹¹⁴ i szef sztabu okręgu mjr Józef Chyliński ps. „Kamień”¹¹⁵. Podpułkownik Ostrihansky dostarczył też meldunek dotyczący linii kolejowych, zakładów produkujących czołgi w Prusach Wschodnich oraz składu benzyny w Elblągu¹¹⁶.

Priorytety prac wywiadowczych ulegały zmianom. Wynikały one z konieczności dostosowania realizowanych zadań do aktualnych potrzeb aliantów. Ustalano kolejność, stopień ważności i pilności zdobywanych informacji. Z Londynu nadsyłano pytania kierowane do Oddziału II KG AK. Pod koniec 1942 r. Brytyjczycy zabiegali o informacje o aparatach podsłuchowych służących do wykrywania okrętów podwodnych, o zapalnikach do min i torped, o stanach załóg niemieckich okrętów podwodnych i pracownikach stoczni. Mniejszą wagę przywiązywano w tym okresie do remontów prowadzonych na dużych okrętach Kriegsmarine, chociaż nadal się nimi interesowano¹¹⁷.

¹¹⁰ AAN, Akta KG AK, mf. 2573/3. Nie wiadomo, czy chodziło o wymienionego już Antoniego Wiśniewskiego, noszącego nazwisko Anton Wiens i kierującego „grupą A-14” (był to jego kryptonim) w sieci „A” grupy „Wybrzeże”, czy też o inną osobę. Nie wiadomo też, dlaczego informacja ta trafiła do szefa Wydziału II Obszaru Warszawskiego („Knajpa”) ppłk. Czesława Karola Czajkowskiego ps. „Szeremeta”. Zob. A.K. Kunert, *Czajkowski Czesław Karol (1895–1944?)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, t. 1, Warszawa 1987, s. 56. Zob. także przyp. 6.

¹¹¹ Władysław Ryncki (ur. 1877 r. – zm. 1945 r.). W piśmie gdańskiego Gestapo skierowanym do Komendatury obozu koncentracyjnego Stutthof z 14 II 1944 r. podano rok urodzenia 1902. Zob.: AMS, sygn. I-III-17755. Szerzej zob.: B. Chrzanowski, *Organizacja i funkcjonowanie...*, s. 94; idem, *Organizacja sieci przerzutów drogą morską z Polski do Szwecji w latach okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1985, nr 5, s. 21, 45.

¹¹² B. Chrzanowski, *Kniaziew Anatol (1889–1947)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 2, s. 95–97.

¹¹³ Stefan Bąk (ur. 1907 r. – zm. po 1980 r.).

¹¹⁴ M. Woźniak, *Ostrihansky Rudolf (1895–1963)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 3, s. 125–127; B. Chrzanowski, *Fragmenty dokumentów radomskiego gestapo...*, s. 145–148.

¹¹⁵ B. Chrzanowski, K. Komorowski, *Chyliński Józef (1904–1985)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 3, s. 41–49.

¹¹⁶ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/6, *ibidem*, mf. 2375/1. Szerzej zob. B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Wydział Marynarki Wojennej „Alfa”...*, s. 171–172 i n.

¹¹⁷ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/2; *ibidem*, mf. 2375/3; SPP, O VI, Centralne władze wojskowe. Wywiad, sygn. 2.3.6.1.

Podkreślając efekty wywiadu Armii Krajowej za drugie półrocze 1942 r., płk Protasewicz podał ocenę wywiadu brytyjskiego:

„[...]”

4. Morskie. Admiralicja podaje następujące uwagi: Jak już uprzednio donosiliśmy, polska służba wywiadowcza jest niezmiernie wartościowa i bardzo wysoko oceniana przez Wydział Marynarki Wojennej, tak pod względem dostarczanych informacji, jak i sprawności w udzielaniu odpowiedzi na dodatkowe pytania. Organizacje wojskowe dostarczające informacji z Gdańska i Gdyni są dość wartościowe [...].

5. Budowa okrętów niemieckich. Meldunki z tego źródła dotyczące budowy okrętów niemieckich zyskały ogromną wartość w ostatnim okresie, podczas którego otrzymaliśmy ich o wiele więcej niż w ciągu ostatnich 6 miesięcy. (–) Rawa 314¹¹⁸.

W 1943 r. Anglicy przykładali wagę do wiadomości o okrętach „Gneisenau”, „Leipzig” czy „Graf Zeppelin”. Ponadto w lutym tr. przekazano z Londynu do kraju prośbę o wzmoczenie obserwacji stoczni i portów w Hamburgu, Bremie, Swinemünde (Swinoujście), Szczecinie, Gdyni, Gdańsku, Elblągu i Królewcu¹¹⁹.

W styczniu i lutym 1943 r. sieć „F” „Straganu” KG AK nadesłała meldunki o stanowiskach artylerii w Świnoujściu. Informacje zdobyto w końcu grudnia 1942 r.: „Swinemünde. Na Wybrzeżu zaobserwowano szereg baterii artyl[erii] p[rzeciwi]-lot[niczej] oraz grupy aparatów podsłuchowych. (F-32¹²⁰ – obserwacja własna) [...]”. W kolejnym meldunku rozszerzono informację: „Przemysł. Swinemünde (22 XII). W lesie nad brzegiem morza znajduje się fabryka amunicji zatrudniająca 6000 ludzi skoszarowanych na miejscu i niedopuszczanych do żadnego kontaktu ze światem zewnętrznym. (F-32 z przygodnego źródła)”. Warszawa pozytywnie oceniła oba meldunki: „Świnoujście. 22 XII [19]42 [r.], ag[ent] F-32. Wiadomość o artyl[erii] p[rzeciwi]lotniczej b[ardzo] ważna, ale musi być szczegółowiej opracowana. W najbliższym czasie proszę o zaznaczenie miejsc, w których ustawione są baterie artyl[erii] p[rzeciwi]lotniczej oraz artylerii nadbrzeżnej. Przypuszczalnie istnieją tam dalekochońsze działa morskie. Zależy nam bardzo na ustaleniu ich kalibru, ilości i umiejscowienia. Postarajcie się zbadać i odtworzyć na planie całość obrony wybrzeża w myśl TIW-mar., cz. II [...]”¹²¹. Nasuwa się tutaj pytanie, czy informacje te miały jakikolwiek związek z poligonem w Peenemünde, czy też odnosiły się jedynie do zabezpieczenia obiektów przemysłu wojennego na Pomorzu Zachodnim (Szczecin, Police i in.).

Jak już wspomniano, po zlikwidowaniu „Straganu” zadania, m.in. na odcinkach północnym i zachodnim, przejął „Lombard”. Również jego siatki zbierały informacje z zakresu problematyki wojennego przemysłu morskiego. Najwięcej meldunków dotyczyło Gdyni, Gdańska, nieco mniej Szczecina, Elbląga czy Królewca.

Na Wybrzeżu Gdańskim krzyżowały się też prace „Lombardu” KG AK i wywiadu Okręgu Pomorskiego AK. „Lombard”, mający rozbudowane sieci wzdłuż całego wybrzeża morskiego, przesyłał meldunki m.in. do Gdyni (zdołyto np. schematy urządzeń zamontowanych na niemieckich łodziach podwodnych, które utrudniały ich wykrycie).

¹¹⁸ „Rawa” – płk Michał Protasewicz. Zob. AAN, Akta KG AK, mf. 2368/1.

¹¹⁹ CAW WBH, Akta KG AK, IX.3.22.141.

¹²⁰ Kryptonim agenta sieci „F” (N.N.).

¹²¹ CAW WBH, Akta KG AK, IX.3.22.141.

Następnie przy pomocy wywiadu Okręgu Pomorskiego – poprzez Kościół szwedzki – informacje przesyłano do Szwecji, a później do Londynu. W akcjach tych brał udział m.in. szwedzki pastor Daniel Cederberg, któremu nadano pseudonim „Waza”. Pomoc okazywał tu również Polak – mieszkający w Gdyni i posługujący się kryptonimem „X-10”¹²².

W 1943 r. Anglicy mniej interesowali się okrętami liniowymi Kriegsmarine. Ważniejsze w tym czasie były możliwości produkcyjne stoczni, szczególnie dotyczące okrętów podwodnych i ich wyposażenia, ponieważ wzrosło ich znaczenie w wojnie morskiej. Dlatego meldunki wywiadowcze z tego roku często zawierały bardzo dokładne dane o ich produkcji.

Coraz bardziej zwiększała się rola wywiadu morskiego. W instrukcji przekazanej do kraju podkreślono konieczność kontynuowania obserwacji wybrzeża morskiego: „Admiralicjom alianckim nadal zależy na stałej sieci obserwacyjnej na wybrzeżu od Rygi do Hamburga, ze szczególnym uwzględnieniem Kłajpedy, Królewca, Piławy, Elbląga, Gdańska, Gdyni, Swinemünde, Rostocka i Rugii. Podajcie, w jakich portach macie już posterunki obserwacyjne oraz w jakich macie możliwość zainstalować”¹²³. W „Wytycznych ogólnych” z 30 marca 1944 r. nakreślono obszar działań wywiadu morskiego „Lombardu: „Zasięg terytorialny dla sieci morskiej (stocznie i przemysł pomoc[niczy]) ustalony został następująco: wszystkie porty od Rygi do Hamburga, ze szczególnym uwzględnieniem Kłajpedy, Piławy, Królewca, Elbląga, Gdańska, Gdyni, Swinemünde i Rostocka”¹²⁴.

Odzwierciedleniem pracy wywiadu AK były dwie nieco odmienne oceny Brytyjczyków. Pierwsza, z 2 sierpnia 1943 r., jest częściowo krytyczna, pokrywa się z wcześniejszą, cytowaną już opinią z 1942 r.: „Ocena Angl[ików]. Admiralicja podaje nast[ępujące] uwagi: służba polska wyw[iadowcza], jak już uprzednio donosiliśmy, jest niezmiernie wartościowa i bardzo wysoko oceniana przez Wydz[iał] Mar[ynarki] Woj[ennej] tak pod wzgl[ędem] dostarczanych inf[ormacji], jak i sprawności w udzielaniu odpowiedzi na dodatkowe pytania. Organ[izacje] wojsk[owe] dostarczające inf[ormacji] morskich z Gdańska i Gdyni są dość wartościowe, ale mamy wrażenie, że źródła te nie są dostatecznie obznajomione z zagadn[ieniami] morsk[imi]. Rozumiemy, że ten stan obecnie ma ulec poprawie. Meld[unki] dotyczące zagadnień morsk[ich] były dość słabe. Czy można by ustalić łączność radiową pomiędzy organ[izacjami] w Gdyni a Londynem?”¹²⁵.

Inna była natomiast ocena brytyjska z sierpnia 1943 r.:

„Marynarka Wojenna. Meldunki z Gdyni i z północnych portów niemieckich na wschód od Kiel są dobre i dowodzą, że organizacja została należycie usprawniona; szczególnie cenne są informacje z Gdyni. Admiralicja podkreśla często i nie przestaje

¹²² Zmarł po wojnie w Gdyni. Złożył autorowi niniejszej publikacji obszerną relację, ale jest ona zastrzeżona. Szerzej zob.: B. Chrzanowski, *Struktura organizacyjna Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej na Pomorzu w latach 1939–1945 (Materiały do dyskusji)* [w:] *Armia Krajowa na Pomorzu. Materiały sesji naukowej w Toruniu w dniach 14–15 listopada 1992 r.*, red. E. Zawacka, M. Wojciechowski, Toruń 1993, s. 43–58; relacja Ireny Jagielskiej (Nowak), Gdańsk, 20 VIII 2002 r. (w zbiorach autora).

¹²³ CAW WBH, Akta KG AK, IX.3.22.141.

¹²⁴ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/3.

¹²⁵ *Ibidem*.

nadal żywić nadziei, że w najbliższej przyszłości nawiązana zostanie łączność radiowa z portem”¹²⁶.

Mimo podejmowanych prób, o których już pisano, do końca okupacji nie udało się w Gdyni zainstalować radiostacji. Meldunki wywiadowcze przekazywano do Warszawy przez łączników, skąd dostarczano je do Londynu.

W lipcu 1943 r. z Londynu przesłano do Warszawy depeszę nr 3109 z 12/17 lipca 1943 r. z następującymi uwagami: „Wasze m[eldunki] w[ywiadowcze] są zbyt cenne, aby z nich zrezygnować. Resumé mies[ięczne] b[ardzo] wartościowe przez swą aktualność, lecz dopiero szczegóły i załączniki kompletują ewidencję. Potwierdzeń Waszych wniosków nie przesyłamy, gdyż są zgodne z naszymi, często też czekamy na ocenę Anglików. Niestety, nie zawsze nadchodzą, przypuszczalnie wobec braku wyrobionego zdania. W ten sposób nastawiamy Waszą pracę ogólnie, pytania ograniczamy do minimum, licząc się z warunkami Waszej pracy, zresztą rozumiecie nas doskonale, dajecie, co potrzeba. Ponieważ żądacie, będziemy częściej podawać oceny i nasze wnioski [...]”¹²⁷.

Meldunki dotyczące poszczególnych gałęzi gospodarki wojennej (w tym gospodarki morskiej)

Ważnym obiektem obserwacji były także linie kolejowe i tabor kolejowy. O informacje na ich temat zabiegały polskie władze wojskowe w Londynie. Oprócz węzła tczewskiego interesowano się także linią kolejową Gdańsk–Królewiec¹²⁸. Nakazano również zbieranie danych z Bydgoszczy, gdzie mieściły się obiekty przemysłu pracującego na potrzeby wojenne, m.in. Metalfabrik, Maschinefabrik, Fabryka Artykułów Elektrotechnicznych. Zwracano też uwagę na sieć elektrowni. Latem 1943 r. „Lombard” otrzymał zadanie obserwacji elektrowni w Bydgoszczy, Grudziądzu, Toruniu, Starogardzie, Gdańsku i Gdyni. Warszawie dostarczano także meldunki odnoszące się do przemysłu motorowego w Grudziądzu, Malborku, Toruniu i Gdyni¹²⁹.

Oprócz informacji dotyczących kwestii gospodarczych i militarnych rejestrowano także skutki bombardowań dokonywanych przez lotnictwo alianckie, np. Szczecina, Gdyni czy Gdańsk. Obserwowano również obronę przeciwlotniczą, w tym aparaty wywołujące sztuczną mgłę¹³⁰.

Z Londynu nadal domagano się wiadomości z wymienionych już portów położonych od Hamburga przez Gdynię, Gdańsk do Królewca. Ponadto w piśmie szefa Wydziału Morskiego¹³¹ Oddziału Wywiadowczego kmdr. ppor. Bronisława Jabłońskiego z 13 listopada 1943 r., przesłanego do płk. Protasewicza, zawarto też prośbę: „Szczególnie pożądane są wiadomości o torpedach akustycznych oraz o lotniczych bombach rakietowych (głajderach) kierowanych radiem z samolotu”¹³².

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Ibidem*; *ibidem*, mf. 2375/6.

¹³⁰ *Ibidem*, mf. 2375/2; *ibidem*, mf. 2375/3.

¹³¹ W pismach Oddziału Wywiadowczego można spotkać różne nazwy: Wywiad Morski lub Wydział Morski.

¹³² SPP, O VI, Kierownictwo Marynarki Wojennej „Alfa” KG AK, sygn. 2.6.

Również w listopadzie tr. „Lombard” otrzymał ze stolicy Wielkiej Brytanii zadanie rozpracowania następujących obiektów:

- a) Bydgoszcz: Dynamit A.G. (Łęgnowo pod Bydgoszczą)¹³³, Urania, Fema, Kablownia, Fabryka Artykułów Elektrotechnicznych (przedwojenny Ciszewski);
- b) Gdynia: elektrownia;
- c) Gdynia-Orłowo i Rumia – Zagórze k. Gdyni: fabryka produkująca części lotnicze;
- d) Grudziądz: elektrownia, Zakłady Junker und Ruh;
- e) Starogard: fabryka Daimon.

Proszono przy tym o uzyskanie pełnej nazwy danego zakładu, zakresu i wysokości produkcji i stanu zatrudnienia. Zadania te „Lombard” skierował do Komendy Okręgu Pomorskiego AK, która z kolei poprzez Wydział II rozesała je do poszczególnych podokręgów, a te do inspektoratów rejonowych. Ocena meldunków wywiadowczych dokonana przez Anglików za okres lipiec–grudzień 1943 r. była bardzo pozytywna: „Sprawy gospodarcze – wiadomości z Polski odnośnie [do] produkcji wojennej poszczególnych zakładów przem[ysłowych] b[ardzo] cenne. Prosilibyśmy o więcej danych z terenu Gdyni i Gdańska”¹³⁴.

Pragnąc uzyskać jak najlepsze efekty wywiadowcze, „Lombard” sugerował wywiadowi Okręgu Pomorskiego AK dotarcie do niektórych pracowników niemieckich mogących przekazywać informacje dotyczące przemysłu morskiego. Oczywiście konieczna tutaj była jak największa ostrożność, ponieważ nawiązywanie tego typu kontaktów stanowiło bardzo duże ryzyko dekonspiracji. W styczniu 1944 r. w zadaniach dla „Konii” (N.N.) sformułowano zadanie: „Podajemy Wam nazwiska i adresy ludzi zajmujących kierownicze stanowiska w stoczniach w celu dokładniejszego ustalenia, czy można z nimi nawiązać bliższy kontakt bezpośredni, wzgl[ędnie] przez ludzi mających do nich dostęp. Może tą drogą uda się Wam zahaczyć poważniejszych informatorów”. Dalej podano nazwiska i adresy: w Deutsche Werke Kiel-Werk Gotenhafen wymieniono 3 osoby, w Danziger Werft-Gdańsk – 2, w Schichau-Gdańsk – 6, Schichau-Elbląg – 6, Schichau-Królewiec – 1, Sttetin Oderwerke – 5, Stteter Vulkan – 2. Zamieszczenie tego wykazu świadczyło o dobrym rozeznanii „Lombardu” w układach personalnych¹³⁵.

Zwracano również uwagę na podejmowanie przez Niemców działań operacyjnych mających na celu sparaliżowanie pracy wywiadu AK. W uwagach skierowanych do „Konii” pod koniec marca 1944 r., dotyczących produkcji łodzi podwodnych w stoczniach Schichau w Gdańsku, Elblągu i Królewcu, uznano, że „informacja ma cechy inspiracji niemieckiej i to naiwnej. Mamy dowody, że produkcja o[krętów] p[odwodnych] w Schichau nie tylko nie jest wstrzymana, ale zwiększona. Ten «tajny» rozkaz jest zbyt rozpowszechniany, bo dobrnął do Bydgoszczy, i to wśród robotników i marynarzy”¹³⁶.

W 1944 r. Brytyjczycy zwracali się z prośbą o dane na temat łodzi podwodnych, bezszmerowych silników i sposobów maskowania okrętów. Jednakże zainteresowanie aliantów sukcesywnie przenosiło się z zagadnień morskich na sprawy lotnictwa i jego przemysłu¹³⁷.

¹³³ Obecnie dzielnica Bydgoszczy.

¹³⁴ SPP, O VI, Kierownictwo Marynarki Wojennej „Alfa” KG AK, sygn. 2.6.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ *Ibidem*.

W lutym 1944 r. z Londynu trafił do kraju dokument „Zestawienie uwag aliantów i polskiego Ministerstwa Przemysłu, Handlu i Żeglugi odnośnie [do] wiadomości przemysłowych zawartych w meldunkach wywiadowczych”. Chodziło o dane dotyczące produkcji samolotów w fabrykach lotniczych, informacji o fabrykach silników w Elblągu, lotniczych warsztatów naprawczych przy lotniskach w Gdyni, Rumi (Zagórze), Grudziądzu i in. Prośbę o przesłanie materiałów odnoszących się do produkcji lotniczej przesłał do KG AK także szef Oddziału VI płk Protasewicz. Zaznaczono, co było rzadkością, że to „Amerykanie proszą o wszelkie aktualne szczegóły”¹³⁸.

Informacje o produkcji zarówno samolotów, jak i części do nich zdobywano w Grudziądzu (Graudenz Flugzeugwerke, Junker und Ruh), Bydgoszczy, Malborku, Gdyni-Orłowie (Focke Wulff), Rumii – Zagórz k. Gdyni, Tczewie (Arkona) oraz Babich Dołach (Gdynia).

W czerwcu 1944 r. do kraju przekazano opinię Anglików na temat przesyłanych meldunków: „Podaję prawie dosłowne tłumaczenie oceny Anglików Waszych lotniczych informacji wywiadowczych: Meldunki otrzymane przez nas w ciągu ostatnich miesięcy ze źródeł polskich należą do najcenniejszych ze wszystkich otrzymywanych przez nas meldunków. Zawarte w nich informacje są wiarygodne. Dały one pełniejszy obraz niemieckiego przemysłu lotniczego na wschodzie, aniżeli jakiegokolwiek inne meldunki z innych terenów. Ze względu na ważność, jaką przedstawia dla nas niemiecki przemysł lotniczy, a szczególnie produkcja fabryk na wschodzie, do których przeniesiono znaczną część tego przemysłu, pożądane jest skierowanie wszelkiego wysiłku w celu zwiększenia i przyspieszenia meldunków z tej dziedziny. Informacje pochodzące z dokumentów oficjalnych, podające szczegóły o planowaniu produkcji, są pierwszorzędnej jakości. Obecnie, po skutecznych nalotach na dużą ilość fabryk, bezzwłoczne otrzymywanie dokładnych informacji z terenu o skutkach nalotu na fabryki i planach ich odbudowy są dla nas sprawą zasadniczą. Wywiad terenowy nie tylko umożliwia nam ocenę obecnej produkcji niemieckich planów na przyszłość, lecz i wybór odpowiednich celów”¹³⁹. W innym dokumencie płk Protasewicz dodał własną ocenę: „Waszą pracą przyczyniliście się w znacznym stopniu do osiągnięcia takich wyników. Gratuluję i dziękuję”¹⁴⁰.

Dużą część meldunków „Lombardu” i Wydziału II Okręgu Pomorskiego z lat 1943–1944 dotyczyła też Osowej Góry (obecnie w Bydgoszczy). W przesłanych wiadomościach zobrazowano produkcję broni i amunicji oraz szkice połączeń kolejowych. Właśnie z Osowej Góry w Meldunku wywiadowczym nr 13/44 zamieszczono ciekawą informację uzyskaną w maju 1944 r.: „W dn[iu] 11 IV [19]44 r. przyjechał do składnicy oficer armii niemieckiej, który po przeprowadzeniu inspekcji i stwierdzeniu nieporządku zabrał szereg planów w celu przeprowadzenia dokładnej kontroli. W wyniku przeprowadzonych dochodzeń stwierdzono, że «oficer» ten był agentem obcego wywiadu”¹⁴¹.

Obserwacji poddano też przemysł motorowy, przede wszystkim produkcję samochodów ciężarowych i pancernych w Elblągu i Szczecinie, oraz fabrykę benzyny

¹³⁸ *Ibidem*, mf. 2375/2; *ibidem*, mf. 2375/3.

¹³⁹ *Ibidem*, mf. 2375/3.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Ibidem*. Zob. przyp. 62.

syntetycznej w Policach, której poświęcano szczególną uwagę i skąd napływało sporo meldunków.

Po zdobyciu potrzebnych informacji z terenu szef sztabu okręgu mjr Józef Chyliński za pośrednictwem Komendy Obszaru Zachodniego przysyłał meldunki do Biura Studiów Oddziału II KG AK (m.in. L.dz. 8/44/21 z 4 lutego 1944 r., L.dz. 9/44/21 z 18 lutego 1944 r. i L.dz. 14/44/21 z 26 lutego 1944 r.)¹⁴².

Dobre rozeznanie w zakresie przemysłu niemieckiego miało podwójne znaczenie. Po pierwsze chodziło o aktualną produkcję dla potrzeb wojennych. Po drugie rząd RP wiedząc o przemyśle niemieckim, uzyskaną przez Oddział II KG AK, zamierzał po zakończonej wojnie wykorzystać podczas odbudowy polskiej gospodarki. Dlatego Londyn zalecił „opanować wyw[iadowczo] ośrodki przem[ysłu] woj[ennego] i węzły komunik[acyjne]”. W oparciu o nadsyłane materiały dotyczące przemysłu morskiego Wydział Marynarki Wojennej krypt. „Alfa” KG AK opracował analizę pt. „Możliwości odbudowy przemysłu okrętowego i przemysłu pomocniczego”¹⁴³.

W Biurze Studiów Oddziału II KG AK opracowywano też zestawienie poszczególnych obiektów przemysłowych. Wprowadzono następujący podział terytorialny: Pomorze Zachodnie, Pomorze Gdańskie i Pomorze Wschodnie¹⁴⁴.

W kwietniu 1944 r. „Lombard” przekazał do Oddziału II KG AK ocenę i prośbę Brytyjczyków: „Przesyłam wyciąg z półrocznej oceny Anglików za okres VII–XII [19]43 [r.] dotyczący Waszej działalności: Sprawy gospodarcze. Wiadomości z Polski odnośnie [do] prod[ukcji] wojennej poszczególnych zakładów przem[ysłowych] b[ardzo] cenne. Prosilibyśmy o więcej danych z terenu Gdyni i Gdańska”¹⁴⁵.

Z kolei 5 maja 1944 r. komendant główny AK informował płk. Protasewicza, że „mamy regularnie zorganizowaną sieć obserwacji w portach w Gdyni i Gdańsku. W stadium organizacji jest sieć w Królewcu i Elbingu. Oczekuję meldunku o wyniku starań montowania sieci w Szczecinie i Kielu, i Bremie”¹⁴⁶.

W ciągu 1944 r. „Lombard” KG AK przesłał więc do Londynu wiele meldunków zawierających dane o produkcji stoczni w Gdyni (Deutsche Werke Kiel-Werk Gotenhafen), Gdańsku (Schichau Werft), Szczecinie (Oderwerke, Vulcan) i Królewcu. Informowano też o bombardowaniach Gdyni¹⁴⁷.

Ostatnie pełne meldunki wywiadowcze KG AK pochodzą z jesieni 1944 r. Na początku 1945 r., a więc w końcowym okresie okupacji niemieckiej, informacje miały raczej charakter meldunków sytuacyjnych¹⁴⁸. Po upadku powstania warszawskiego trzeba było odbudować łączność pomiędzy Komendą Główną a okręgami.

W listopadzie 1944 r. KG AK podjęła próbę nawiązania kontaktów z Okręgiem Pomorskim. Komendant główny AK gen. Leopold Okulicki ps. „Niedźwiadek” czynił

¹⁴² *Ibidem*, mf. 2375/2; *ibidem*, mf. 2375/3.

¹⁴³ *Ibidem*, mf. 2375/3; *ibidem*, mf. 2375/5.

¹⁴⁴ *Ibidem*, mf. 2375/5; *ibidem*, mf. 2375/1. Zestawienie obejmowało także obszary Rzeszy, Austrii, Czech i Słowacji.

¹⁴⁵ *Ibidem*, mf. 2375/3.

¹⁴⁶ Wiadomość tę przekazano 11 V 1944 r. do Wydziału Wywiadu Marynarki Wojennej Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza. Zob. SPP, O VI, Kierownictwo Marynarki Wojennej „Alfa” KG AK, sygn. 2.6.

¹⁴⁷ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/2; *ibidem*, mf. 2375/3.

¹⁴⁸ Szerzej zob. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. V: *Październik 1944 – lipiec 1945*, oprac. zbior., Londyn 1981, s. 237–238 i n.

starania, aby odbudować struktury konspiracyjne na ziemiach zachodnich. Priorytetem był tutaj wywiad, o co zabiegał rząd polski w Londynie. W depeszy nadanej 2 stycznia 1945 r. gen. Okulicki pisał: „Sieć wyw[iadu] «Zachód» z braku przewidywań odbudowuje się wolniej”¹⁴⁹.

Również Okręg Pomorski AK starał się rozbudowywać sieć wywiadu, ale sytuacja militarna utrudniała to zadanie. W meldunku z 10 grudnia 1944 r. Alojzy Suszek ps. „Paweł”, kierujący Inspektorem Rejonowym Bydgoszcz, informował: „W związku z niskim poziomem naszej II organizuje się wywiad w I-ce. Przejąłem z AZ¹⁵⁰ jednego oficera i fachowca w sprawach kolejowych, który obejmuje rejon kolei i zorganizuje tam komórki”¹⁵¹.

We wspomnianym już raporcie gen. Gehlena z wiosny 1945 r. napisano: „[...] polski wywiad, który bardzo intensywnie działał w Rzeszy, traktował szpiegostwo w zakładach jako jedno z najważniejszych swych zadań. [...] We wrześniu [1944 r. – B.Ch.] polskiemu wywiadowi we Francji zlecono nawiązanie ściślejszych kontaktów z polskimi emigrantami, robotnikami oraz jeńcami wojennymi w Hamburgu, Kilonii, Bremie oraz na Pomorzu, [w] Brandenburgii, Westfalii celem ich zaktywizowania”¹⁵².

Wywiad ZWZ-AK w walce z bronią „V”

Omawiając pracę wywiadu AK, nie sposób nie wspomnieć o rozpracowywaniu broni „V”. Z ostatnich badań wynika, że pierwsze informacje o produkcji nieznanego jeszcze samolotu pochodzą z 7 lipca 1941 r. – był to meldunek wywiadowczy Okręgu Łódzkiego Związku Walki Zbrojnej¹⁵³. Ponadto jesienią 1942 r. Jan Mrózek ps. „Jan”¹⁵⁴, kierujący grupą wiedeńską „Straganu” oznaczoną „P-1”, z „WO-Południe”, przywiózł z Wiednia do Warszawy meldunek o wyrzutniach w Peenemünde. Grupa „P” przekazywała informacje o broni „V” od lutego 1943 r.¹⁵⁵

W zdobywaniu wiadomości o broni „V” duży udział miała też organizacja „Miecz i Pług”. Niestety, zasługi jej członków przez długie lata były przemilczane. Należy więc zaznaczyć, że informacje o Peenemünde zdobyła bydgoska placówka „Miecza i Pługa”, kierowana przez Augustyna Trägera ps. „Tragarz”, „Sęk”, „T-1”¹⁵⁶.

¹⁴⁹ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. VI: *Uzupełnienia*, oprac. zbior., Londyn 1989, s. 445 i n.

¹⁵⁰ Administracja zastępcza – aparat administracyjny początkowo tworzony przez KG ZWZ, partie polityczne i Delegaturę Rządu na Kraj, a od marca 1941 r. już przez samą Delegaturę, a na Pomorzu – przez Okręgową (Pomorską) Delegaturę Rządu RP. „I-ce” – chodzi o Wydział I (Organizacyjny).

¹⁵¹ Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek w Toruniu, Akta Okręgu Pomorskiego Armii Krajowej, sygn. 7.

¹⁵² Zob. *Polskie podziemie w oczach wroga...*, s. 101.

¹⁵³ Zob. Z. Chomiczewski, *op. cit.*, s. 106. Także w 1941 r. z Prus Wschodnich nadeszła niezwykła informacja o produkcji nowej broni. Por. M. Wojewódzki, *Akcja V-1, V-2*, Warszawa 1984, s. 11–12.

¹⁵⁴ Jan Mrózek (ur. 1913 r. – zm. 1945 r.).

¹⁵⁵ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/4. Szerzej na temat dat pierwszych meldunków dotyczących broni „V” oraz jej rozpracowywania zob.: B. Chrzanowski, „*Miecz i Pług*”..., s. 163–181; *idem*, *Pomorska konspiracja w walce z bronią V w latach 1943–1944* [w:] *Tajemnice Blizny. Wywiad Armii Krajowej w walce z raketami V-2*, red. R. Wnuk, R. Zapart, współpr. J. Szkudliński, Gdańsk 2012, s. 10–33.

¹⁵⁶ Przedwojenny pracownik Ekspozytury Wewnętrznej nr 3 Oddziału II w Bydgoszczy. Zob. B. Chrzanowski, *Träger Augustyn (1896–1957)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 3, s. 168–172.

Jego syn, Roman Träger ps. „Rzymianin”, „T-2”¹⁵⁷, został wcielony do Wehrmachtu i przebywał na wyspie Uznam. W kwietniu 1943 r. przekazał wiadomość o wyrzutniach raketowych i sporządził ich szkice¹⁵⁸. Dane te A. Träger zawiózł następnie do Warszawy, a później trafiły one do „Lombardu” KG AK. Można tu wspomnieć o meldunku „MiP” nr 23/43 dotyczącym wyrzutni „V” na Peenemünde, który został przekazany do „Lombardu”, a następnie przesłany do Londynu. Również Moskwa otrzymała informacje o broni „V”¹⁵⁹. Stało się to za sprawą agenta ZSRS w „Mieczu i Pługu” – Bogusława Hrynkiewicza ps. „Aleksander”¹⁶⁰, który przekazał je Arturowi Ritter-Jastrzębskiemu¹⁶¹ – pracownikowi wywiadu sowieckiego. Z „Lombardem”, a konkretnie ze wspomnianym już Stefanem Ignaszakiem, „Miecz i Pług” miał kontakt co najmniej od maja 1943 r. Wiązało się to z organizowaniem przez „Lombard” struktur wywiadowczych na ziemiach zachodnich, w tym na Pomorzu. W rozpracowywaniu „V” pomorski „Miecz i Pług” współpracował również z wywiadem Okręgu Pomorskiego AK¹⁶².

Informacje o broni „V” przesłano więc do Londynu. Oddział II Sztabu NW dokonał analizy tych meldunków. Zostały one przekazane Brytyjczykom, którzy konfrontowali je ze zdjęciami lotniczymi. W czerwcu 1943 r. płk Protasewicz prosił Warszawę o uzupełnienie danych, a w lipcu 1943 r. nakazał rozpracowanie Peenemünde przez wszystkie sieci wywiadowcze Armii Krajowej¹⁶³.

Mimo zbombardowania przez lotnictwo brytyjskie w nocy z 17 na 18 sierpnia 1943 r. ośrodka doświadczalnego w Peenmünde (konkretnie Peenemünde-Wschód, gdzie produkowano „V-2”) prace – chociaż na mniejszą skalę – trwały tam aż do końca wojny, co nie zawsze dostrzegają historycy koncentrujący się zasadniczo na okresie do sierpnia 1943 r. Fakt zbombardowania jedynie części Peenemünde odnotowano w meldunku specjalnym podpisanym przez „Gryfona” (N.N.), a informację

¹⁵⁷ *Idem*, Träger Roman (1923–1987) [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 3, s. 172–174.

¹⁵⁸ *Idem*, „Miecz i Pług”..., s. 163–181; *idem*, *Pomorska konspiracja...*, s. 14–17.

¹⁵⁹ W wielu publikacjach rola „Miecza i Pługa” w zdobyciu informacji o broni „V” jest przemilczana. Kierownictwo „Miecza i Pługa” zostało bowiem oskarżone o współpracę z Niemcami i zdradę, wskutek czego jego członkowie zostali zastrzeleni w Warszawie 18 IX 1943 r. Sprawa ta do dziś nie została w pełni wyjaśniona. Trudno jest dać definitywną odpowiedź, czy rzeczywiście doszło do zdrady, czy też przywódcy „Miecza i Pługa” kierowali się naiwnym złudzeniem, że władze okupacyjne pozwolą im na odegranie jakiejkolwiek roli w sprawie złagodzenia systemu okupacyjnego i zaprzestania terroru. Nasuwa się również pytanie, dlaczego – będąc agentami niemieckimi – nie poinformowali Gestapo o rozpracowywaniu broni „V”. Pytań jest znacznie więcej. Szerzej zob. B. Chrzanowski, „Miecz i Pług”..., s. 65–90. Oczywiście niektóre ustalenia i pytania stawiane w tej książce mogły ulec zdezaktualizowaniu, ale podstawowe postulaty badawcze nadal są aktualne. Zob. np.: M. Wojewódzki, *op. cit.*, s. 21–29 i n.; P.M. Lisiewicz, *Bezimienni. Z dziejów wywiadu Armii Krajowej*, Warszawa 1987, s. 200–202; J. Garliński, *Ostatnia broń Hitlera: V-1, V-2*, Londyn 1977, s. 52–55; P. Bystrzycki, *Znak cichociemnych*, Warszawa 1987, s. 237–240; M. Middlebrook, *Nalot na Peenemünde*, przełożył M. Duryasz, Warszawa 1987; Z. Chomiczewski, *op. cit.*, s. 106–107; P. Matusak, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 2002, s. 166–167; B. Chrzanowski, *Pomorska konspiracja...*, s. 30–33.

¹⁶⁰ Bogusław Hrynkiewicz (ur. 1909 r. – zm. 2003 r.). Zob. P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*, Warszawa 2003, *passim*.

¹⁶¹ Artur Ritter-Jastrzębski (ur. 1906 r. – zm. 1981 r.). Zob. *ibidem*, s. 211, 380.

¹⁶² B. Chrzanowski, „Miecz i Pług”..., s. 163–181.

¹⁶³ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/3. Szerzej zob. B. Chrzanowski, *Pomorska konspiracja...*, s. 17.

tę uzyskano od „naocznego świadka i zaprzysiężonego”¹⁶⁴. Zastępca szefa Biura Studiów Wojskowych Oddziału II KG AK kpt./ppłk Bohdan Zieliński ps. „Tytus” polecił kpt. Adamowi Mickiewiczowi ps. „Telesfor”, szefowi Biura Studiów Wywiadu Przemysłowego krypt. „Telesfor”, przekazanie tej wiadomości drogą radiową do Londynu¹⁶⁵.

W listopadzie 1943 r. Londyn zwrócił się do kraju z prośbą o szybkie dostarczenie meldunków o nowej broni. Władze brytyjskie nadal liczyły się z groźbą inwazji na Wyspy. W listopadzie 1943 r. Okręg Pomorski AK przesłał do Komendy Obszaru Zachodniego informację o doświadczeniach z bronią „V” oraz o produkcji części do niej w zakładach w Grudziądzu, Katowicach, Wrocławiu, Halle i in. (L.dz. 46-43-21). Meldunek ten dotarł do Biura Studiów Oddziału II KG AK¹⁶⁶. W lutym i marcu 1944 r. Okręg Pomorski przesłał dalsze meldunki (m.in. L.dz. 8/44/21 z 5 lutego 1944 r.). Podpisywał je szef sztabu okręgu mjr Chyliński i szef wywiadu okręgu mjr Gruss¹⁶⁷.

Zachował się też meldunek szefa Wydziału Bezpieczeństwa Okręgowej (Pomorskiej) Delegatury Rządu RP na Kraj Bolesława Lipskiego ps. „Bartel”¹⁶⁸ z 27 czerwca 1944 r. informujący o produkcji części do „V” w Osowej Górze¹⁶⁹.

Jeden z ostatnich meldunków dotyczący nowej broni niemieckiej, jaki dotarł do Londynu, nosił datę 12 lipca 1944 r. (nr 1/R nr 242).

Wywiad Inspektoratu Wybrzeże Okręgu Pomorskiego AK obserwował wyrzutnie zlokalizowane w rejonie Łeby. Nie były to jednak wyrzutnie „V”. Niemcy prowadzili tam doświadczenia nad rakietami balistycznymi i raketami przeciwlotniczymi¹⁷⁰.

Zakończenie

Podsumowując pracę wywiadu Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej w latach 1940–1944, należy podkreślić, że meldunki obrazujące wojenny przemysł morski od Hamburga, przez Szczecin, Gdynię, Gdańsk, aż po Królewiec i Rygę stanowiły duży procent rozpoznania i były niezwykle przydatne dla aliantów. Oceny polskie i brytyjskie przesyłane z Londynu były pozytywne, a często bardzo pochlebne, aczkolwiek dołączano też opinie krytyczne. Samo zdobywanie informacji odbywało się w bardzo trudnych warunkach okupacyjnych. Tereny Pomorza zostały bowiem inkorporowane do Rzeszy i terror niemiecki utrudniał pracę podziemną, a niekiedy czynił ją niemożliwą. Mimo to wywiad Polski Podziemnej starał się uzyskiwać

¹⁶⁴ Wyraz „zaprzysiężonego” został w meldunku wykreślony. Nie wiadomo, o kogo tutaj chodzi (R. Träger?).

¹⁶⁵ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/6. W lipcu i sierpniu 1944 r. lotnictwo amerykańskie dokonało trzech nalotów na Peenemünde. Zbombardowano wówczas ośrodek doświadczalny Peenemünde-Zachód produkujący V-1. Zob. M. Middlebrook, *op. cit.*, s. 232–233. Por. też: *Wywiad i kontrwywiad Polskiego Państwa Podziemnego w starciu z V-1 i V-2*, Warszawa 2020.

¹⁶⁶ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/3; *ibidem*, mf. 2375/5; SPP, O VI, Kierownictwo Marynarki Wojennej „Alfa” KG AK, sygn. 2.6.

¹⁶⁷ AAN, Akta KG AK, mf. 2375/3. Zob. też B. Chrzanowski, *Pomorska konspiracja...*, s. 23–26.

¹⁶⁸ B. Chrzanowski, *Lipski Bolesław (1890–1945)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej...*, cz. 2, s. 107–109.

¹⁶⁹ Szerzej zob. *idem*, *Delegatura Rządu RP...*, s. 147.

¹⁷⁰ Niekiedy w literaturze utożsamiano te próby z bronią „V”. Błąd ten popełnił również autor niniejszego opracowania. Por.: *idem*, *Pomorska konspiracja...*, s. 26–27; L. Kotarski, *Militarne sekrety. Tajny polygon III Rzeszy. Tropem wojennych tajemnic Łeby*, Kraków 2015, s. 19 i n.

jak najwięcej informacji, które przesyłano do Oddziału II Sztabu NW w Londynie. Osiągnięcia w zakresie pracy wywiadowczej uzyskano zarówno poprzez rozbudowę sieci ofensywnego wywiadu dalekiego zasięgu („Straganu” i „Lombardu”) Komendy Głównej ZWZ-AK, jak i wywiadu Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK oraz dzięki współpracy z innymi organizacjami, np.: Organizacją Wojskową Związek Jaszczurczy, Narodowymi Siłami Zbrojnymi, „Mieczem i Pługiem”, Konfederacją Narodu, Tajną Organizacją Wojskową „Gryf Pomorski”. Udział w zdobywaniu materiałów wywiadowczych miała też Ekspozytura „Północ” ze Sztokholmu. W licznych punktach konspiracyjnych krzyżowały się odcinki pracy wywiadu ofensywnego Komendy Głównej i wywiadu Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK, ale także OW ZJ-NSZ, „Miecza i Pługa” i TOW „Gryf Pomorski”. W centrum zainteresowania wywiadu ZWZ-AK znalazły się zagadnienia wojskowe i przemysł wojenny pracujący na potrzeby wojska. Cechą charakterystyczną było wzajemne dublowanie się poszczególnych siatek wywiadu w celu uzyskania maksimum wiarygodności. Trudności kadrowe wywiadu Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK spowodowały konieczność współpracy z innymi pionami organizacyjnymi, np. z Biurem Informacji i Propagandy oraz z wywiadem Okręgowej Delegatury Rządu RP na Kraj. Dlatego w niektórych meldunkach wywiadowczych Komendy Okręgu zamieszczano też materiał o charakterze sytuacyjnym.

Po zakończeniu okupacji niemieckiej praca podziemna nadal była prowadzona, tym razem przeciwko okupacji, a potem zniewoleniu sowieckiemu. Część struktur wywiadowczych – również na Pomorzu – kontynuowała swoją działalność w ramach organizacji „Niepodległość” („Nie”), Delegatury Sił Zbrojnych (DSZ), jak również Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” (WiN). Działalność niepodległościową na Pomorzu prowadziło też podziemie poakowskie (organizacje pozostające poza DSZ i WiN) oraz obóz narodowy, w tym Narodowe Siły Zbrojne i Narodowe Zjednoczenie Wojskowe. Ich członkowie poddawani byli okrutnym represjom, w tym aresztowaniom czy bestialskim torturom, a następnie skazywani na wieloletnie więzienie lub mordowani tak na mocy tzw. wyroku sądowego, jak i bez sądu.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Akta Komendy Głównej Armii Krajowej: 2368/1; 2375/1; 2375/2; 2375/3; 2375/5; 2375/6; 2375/10; 2375/11; 2375/12; 2375/13; 2375/14.

Akta Delegatury Rządu RP na Kraj: 2270/4.

Niemieckie władze okupacyjne: 1631.

Ministerstwo Sprawiedliwości Trzeciej Rzeszy: 2582.

Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek w Toruniu

Akta Okręgu Pomorskiego Armii Krajowej: 7.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy

069/137–151.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

2535/10; GK 317/892–894.

Archiwum Muzeum Stutthof w Sztutowie

Akta Gestapo: Z-II-3-4.

Akta Antoniego Wiśniewskiego-Wiensa: Z-II-1-7.

Dokumenty „Alfy”: Z-II-1-52 (kserokopie z Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, obecnie AIPN).

Akta Komendy Głównej Armii Krajowej: IX.3.21.26; IX.3.21.32; IX.3.22.141; IX.3.22.146.

Instytut Zachodni w Poznaniu

Militarne i wywiadowcze siły w ogólnych ramach polskiego ruchu oporu. Tajna sprawa dowództwa. Projekt, maszynopis: X/1/a.

Studium Polski Podziemnej w Londynie

Oddział VI, Centralne władze wojskowe. Wywiad: 2.3.6.1; 2.3.6.2.2; 2.3.6.3.3; 2.3.7; 2.3.7.1.1.

Oddział VI, Krajowe władze wojskowe. Wywiad: 3.7.2.5; 3.7.4.1.

Oddział VI, Sztokholmska Baza „Anna”: 5.2.4.1.

Oddział VI, Kierownictwo Marynarki Wojennej „Alfa” KG AK: 2.6.

Oddział VI, Depesze: 2.3.4.1.2; 2.4.3.9.

Kolekcja ppłk. Narcyza Giedronowicza: 24/9.

Źródła publikowane

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. II: *Czerwiec 1941 – kwiecień 1943*, oprac. zbior., Londyn 1973.

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. II, cz. 1: *Czerwiec 1941 – kwiecień 1943*, oprac. zbior., Warszawa 2019.

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. II, cz. 2: *Czerwiec 1941 – kwiecień 1943*, oprac. zbior., Warszawa 2019.

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. III: *Kwiecień 1943 – lipiec 1944*, oprac. zbior., Londyn 1976.

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. V: *Październik 1944 – lipiec 1945*, oprac. zbior., Londyn 1981.

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. VI: *Uzupełnienia*, oprac. zbior., Londyn 1989.

Wspomnienia

Ignaszak S., „Sieć wywiadu «Lombard» na Pomorzu 1943–1944”, mps.

Leski K., *Życie niewłaściwie urozmaicone. Wspomnienia oficera wywiadu i kontrwywiadu AK*, Warszawa 1989.

Strusiewicz W., „Idealny i rzeczywistość. Wspomnienia z lat wojny i okupacji”, mps.

Relacje

Jana Banacha, Sopot, 18 VI 1984 r., Ireny Jagielskiej-Nowak, Gdańsk, 20 VIII 2000 r., Janiny Działak-Wiśniewskiej, Poznań, 14 VI 1980 r., Stanisława Kaczmarka, Gdynia, 20 VII 1979 r., Kazimierza Leskiego, Warszawa, 19 III 1985 r., Mieczysława Rossy, Melbourne, 15 III 1984 r., Michała Rybikowskiego, Toronto, 30 V 1984 r., Witolda Strusiewicza, Chicago, 12 II 1983 r., Leokadii Śliwińskiej, Gdynia, 20 XI 1979 r., Edmunda Welza, Gdynia, 27 IX 1978 r.

Opracowania

Borodziej W., *Terror i polityka. Policja niemiecka a polski ruch oporu w GG 1939–1945*, Warszawa 1985.

- Buchheim H., *Die SS-das Herrschaftsinstrument Befehl Und Gehorsam* [w:] *Anatomie des SS-Staates*, Band 1, München 1984.
- Bułhak W., *Raport szefa Oddziału II KG AK pplk. dypl. Mariana Drobika „Bieżąca polityka polska a rzeczywistość” i sprawa jego aresztowania (listopad–grudzień 1943)* [w:] *Wywiad i kontrwywiad Armii Krajowej*, red. W. Bułhak, Warszawa 2008.
- Butler R., *Gestapo*, Warszawa 2006.
- Bystrzycki P., *Znak cichociemnych*, Warszawa 1987.
- Chomiczewski Z., *Pion Studialny Oddziału II Komendy Głównej ZWZ-AK 1939–1944* [w:] *Wywiad i kontrwywiad Armii Krajowej*, red. W. Bułhak, Warszawa 2008.
- Chrzanowski B., *Akcje gestapo przeciwko konspiracji pomorskiej na terenie Grudziądza i Gdyni (nieznany dokument Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 2013, nr 1.
- Chrzanowski B., *Akcje gestapo przeciwko konspiracji pomorskiej na terenie Grudziądza i Gdyni (nieznany dokument Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie) – uzupełnienie*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 2014, nr 2.
- Chrzanowski B., *Bendig Franciszek Ksawery (1911–1980)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 2, red. E. Zawacka, Toruń 1996.
- Chrzanowski B., *Co gestapo wiedziało o Polsce Podziemnej? Nieznany dokument niemiecki. Fragment protokołu z przesłuchania Sławomira Czesława Kublickiego – członka organizacji Polski Obóz Narodowo-Syndykalistyczny (Polskiej Organizacji Narodowo-Syndykalistycznej)* [w:] *I Kongres Historyków Konspiracji Niepodległościowej. 25 lat niezależnych badań naukowych nad konspiracją niepodległościową 1939–1945. Ludzie, instytucje, wydarzenia. Materiały z XXV Sesji Naukowej w Toruniu w dniach 12–13 XI 2015 roku*, red. J. Marszałec, K. Minczykowska, Toruń 2018.
- Chrzanowski B., *Delegatura Rządu RP na Kraj na Pomorzu. Nieznane karty z frontu walki cywilnej podczas okupacji niemieckiej i po jej zakończeniu*, Toruń 2011.
- Chrzanowski B., *Działania operacyjne Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy wobec pracowników Bydgoskiej Ekspozytury Wewnętrznej nr 3 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego (kryptonim „Targowica”) w świetle zachowanych dokumentów* [w:] *Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Kraków 2011.
- Chrzanowski B., *Dukalski Mieczysław (1910–1998)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 4, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1998.
- Chrzanowski B., *Ekspozytura „Północ” Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza na terenie Szwecji* [w:] *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Toruń 2006.
- Chrzanowski B., *Fragmenty dokumentów radomskiego gestapo dotyczące komendanta Okręgu Pomorskiego Armii Krajowej pplk. Rudolfa Ostrihanskiego z maja–czerwca 1943 r.*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 2018, nr 6.
- Chrzanowski B., *Kaczmarek Bernard Władysław (1909–1982)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 3, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1997.
- Chrzanowski B., *Kniaziew Anatol (1889–1947)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 2, red. E. Zawacka, Toruń 1996.
- Chrzanowski B., *Lipski Bolesław (1890–1945)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 2, red. E. Zawacka, Toruń 1996.

- Chrzanowski B., *Laniecki Leon (1908–1944)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 2, red. E. Zawacka, Toruń 1996.
- Chrzanowski B., *Na wieczną wartę odeszli od nas. Irena Jagielska-Nowak (1924–2006)*, „Biuletyn Fundacji Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek” 2007, t. 2.
- Chrzanowski B., *Nowe fakty z działalności wywiadu Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej. Dokumenty niemieckie dotyczące Bolesława Kopczyńskiego – pracownika ofensywnego wywiadu dalekiego zasięgu „Stragan” ZWZ-AK z lat 1942–1944* (w druku).
- Chrzanowski B., „Miecz i Plug” (Zjednoczone Organizacje Ruchu „Miecz i Plug”) na Pomorzu w latach okupacji niemieckiej 1939–1945, Toruń 1997.
- Chrzanowski B., *Olszewski Józef (1909–1942)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 1, red. H. Maciejewska-Marcinkowska, E. Zawacka, Toruń 1994.
- Chrzanowski B., *Organizacja i funkcjonowanie systemu łączności pocztowo-kurierskiej i wywiadowczej na odcinku Wybrzeże Gdańskie–Szwecja* [w:] *Z dziejów Wydziału Łączności Zagranicznej Komendy Głównej ZWZ-AK „Zagroda”. Materiały z VIII Sesji Popularno-naukowej połączonej z VI Zjazdem Kurierów i Emisariuszy w dniu 14 listopada 1998 r.*, red. K. Minczykowska, J. Sziling, Toruń 1999.
- Chrzanowski B., *Organizacja sieci przerzutów drogą morską z Polski do Szwecji w latach okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum” 1985, nr 5.
- Chrzanowski B., *Organizacja Wojskowa Związek Jaszczurczy na Pomorzu. Nieznany dokument gestapo – protokół przesłuchania Andrzeja Eljaszewicza – pracownika Ekspozytury „Zachód” Oddziału II OW ZJ*, „Zapiski Historyczne” 2015, z. 2.
- Chrzanowski B., *Pomorska konspiracji w walce z bronią V w latach 1943–1944* [w:] *Tajemnice Blizny. Wywiad Armii Krajowej w walce z rakietami V-2*, red. R. Wnuk, R. Zapart, współpr. J. Szkudliński, Gdańsk 2012.
- Chrzanowski B., *Sabotaż i dywersja na Pomorzu 1939–1945* [w:] „Akcja czynna” *Polskiego Państwa Podziemnego*, red. W. Grabowski, Warszawa 2007.
- Chrzanowski B., *Sprawa Anglika Ronalda Clarence’a Jeffery’ego – współpracownika wywiadu Armii Krajowej w świetle zachowanych dokumentów Sztabu Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 1, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2012.
- Chrzanowski B., *Struktura organizacyjna Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej na Pomorzu w latach 1939–1945 (Materiały do dyskusji)* [w:] *Armia Krajowa na Pomorzu. Materiały sesji naukowej w Toruniu w dniach 14–15 listopada 1992 r.*, red. E. Zawacka, M. Wojciechowski, Toruń 1993.
- Chrzanowski B., *Träger Augustyn (1896–1957)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 3, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1997.
- Chrzanowski B., *Träger Roman (1923–1987)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 3, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1997.
- Chrzanowski B., *Walka niemieckiego aparatu policyjnego z pomorską konspiracją w latach 1940–1944*, „Przeszłość i Pamięć” 2004, nr 3–4.
- Chrzanowski B., *Wiśniewski Antoni (1892–1955)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 2, red. E. Zawacka, Toruń 1996.
- Chrzanowski B., *Wywiad Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej na Pomorzu w latach okupacji niemieckiej* [w:] *Wkład polskiego wywiadu w zwycięstwo aliantów w II wojnie*

- światowej. Akta konferencji naukowej. Kraków, 20–22 X 2002 r.*, red. Z.J. Kapera, Kraków 2004.
- Chrzanowski B., *Związek Jaszczurczy i Narodowe Siły Zbrojne 1939–1947. Nieznane karty pomorskiej konspiracji*, Toruń 1997.
- Chrzanowski B., Gąsiorowski A., *Pomorski ruch oporu w świetle dokumentów Delegatury Rządu RP na Kraj (1940–1944)*, „Zapiski Historyczne” 1991, z. 4.
- Chrzanowski B., Gąsiorowski A., *Krzywiec Benedykt (1901–1971)* [w:] *Wydział Marynarki Wojennej „Alfa” Komendy Głównej Armii Krajowej*, Toruń 2001.
- Chrzanowski B., Gąsiorowski A., *Potyrała Aleksander (1902–1964)* [w:] *Wydział Marynarki Wojennej „Alfa” Komendy Głównej Armii Krajowej*, Toruń 2001.
- Chrzanowski B., Gąsiorowski A., *Woźnicki Józef (1893–1957)* [w:] *Wydział Marynarki Wojennej „Alfa” Komendy Głównej Armii Krajowej*, Toruń 2001.
- Chrzanowski B., Gąsiorowski A., *Wydział Marynarki Wojennej „Alfa” Komendy Głównej Armii Krajowej*, Toruń 2001.
- Chrzanowski B., Gąsiorowski A., Steyer K., *Polska Podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2005.
- Chrzanowski B., Komorowski K., *Chyliński Józef (1904–1985)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 3, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1997.
- Crankshaw R., *Gestapo – narzędzie tyranii*, Warszawa 1958.
- Delerue J., *Historia gestapo*, Warszawa 2011.
- Encyklopedia konspiracji wielkopolskiej 1939–1945*, red. M. Woźniak, Poznań 1998.
- Foedrowitz M., *W poszukiwaniu „modus vivendi”. Kontakty i rozmowy pomiędzy okupantami i okupowanymi dotyczące porozumienia niemiecko-polskiego w czasie 2 wojny światowej, „Mars” 1994, t. 2.*
- Garliński J., *Ostatnia broń Hitlera: V-1, V-2*, Londyn 1977.
- Gąsiorowski A., Cylkowski Lucjan (1907–1944) [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 4, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1998.
- Gąsiorowski A., *Czy rzeczywiście na Pomorzu dokonano próby zamachu na Hitlera? Źródła, ustalenia, hipotezy* [w:] *Stawiać pytania, szukać odpowiedzi. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Urszuli Świętochowskiej*, red. A. Chodubski, E. Polak, Sopot 2008.
- Gąsiorowski A., *Jan Kaszubowski i służby specjalne. Gestapo, Smiersz, UB...*, Gdańsk 2008.
- Gąsiorowski A., *Włodarczyk Franciszek (1912–1989)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 1, red. H. Maciejewska-Marcinkowska, E. Zawacka, Toruń 1994.
- Gąsiorowski A., *Zwalczanie konspiracji pomorskiej 1939–1945* [w:] B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, K. Steyer, *Polska Podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2005.
- Gontarczyk P., *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*, Warszawa 2003.
- Grabowski W., *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003.
- Grodecka Z., *Ignaszak Stefan (1911–2005)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 7, red. E. Skerska, Toruń 2013.
- Guziur O., Starczewski M., *Lido i Stragan. Ślęzacy w wywiadzie Armii Krajowej*, Czeski Cieszyń 1992.
- Jaszowski T., *Gruss Józef (1897–1969)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 3, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1997.
- Jendrzejewski A., *Polsko, ile Ty mnie kosztowałaś... Wywiadowcza działalność oficera Armii Krajowej Stefana Ignaszaka „Nordyka”*, Gdańsk 2017.

- Kariera SS-Oberscharführera Hermanna Baltruschata 1939–1945. Album fotograficzny funkcjonariusza Einsatzgruppe i Geheime Staatspolizei na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy*, red. J.Z. Sawicki, współpr. J. Böhlér, Warszawa 2014.
- Kotarski L., *Militarne sekrety. Tajny poligon III Rzeszy. Tropem wojennych tajemnic Łeby*, Kraków 2015.
- Kruszewski E.S., *Akcja Kontynentalna w Skandynawii 1940–1945*, Kopenhaga 1993.
- Kruszewski E.S., „*Felicja*” – skandynawski fragment *Akcji Kontynentalnej* [w:] *Nowoczesna historia Polski*, red. J. Janowski, Londyn 1987.
- Kunert A.K., *Czajkowski Czesław Karol (1895–1944?)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, t. 1, Warszawa 1987.
- Kunert A.K., *Trojanowski Karol (1911–1981)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, t. 3, Warszawa 1991.
- Larecki J., *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2007.
- Lisiewicz P.M., *Bezimienni. Z dziejów wywiadu Armii Krajowej*, Warszawa 1987.
- Maciejewska-Marcinkowska H., *Welz Edmund (1917–1954)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 3, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1997.
- Małańska-Miedzianogóra M., *Róże dla Lone. Za wolność Polski i Danii (1939–1945)*, wprowadz. W. Grabowski, Warszawa 2015.
- Matusak P., *Wywiad Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 2002.
- Middlebrook M., *Nalot na Peenemünde*, przełożył M. Duryasz, Warszawa 1987.
- Moorhouse R., *Polowanie na Hitlera. Historia zamachów na wodza Trzeciej Rzeszy*, Kraków 2006.
- Męclewski A., *Neugarten 27. Z dziejów gdańskiego gestapo*, Warszawa 1974.
- Ney-Krwawicz M., *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990.
- Panecki T., *Polonia zachodnioeuropejska w planach rządu RP na emigracji (1940–1945). Akcja Kontynentalna*, Warszawa 1986.
- Peplowski A., *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa 1995.
- Polskie podziemie w oczach wroga. Tajny raport dowódcy niemieckiego wywiadu gen. Reinharda Gehlena*, oprac. J. Rydel, A.L. Sowa, komentarzem opatrzył J. Rydel, tłum. M. Stinia, J. Rydel, Kraków 2016.
- Pronobis W., *General „Grot”. Kulisy zdrady i śmierci*, b.m.w. [2014].
- Ramme A., *Służba bezpieczeństwa SS*, Warszawa 1975.
- Skerska E., *Banach Jan (1915–1993)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 6, red. E. Skerska, Toruń 2004.
- Skóra W., *Działalność polskiego wywiadu wojskowego w międzywojennym Szczecinie (1919–1939)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2011, z. 1.
- Śliwińska Leokadia (1899 – po 1980) [w:] *Encyklopedia Gdyni*, red. M. Sokołowska, Gdynia 2006.
- Tucholski J., *Bogusław Modest Żórawski (1902–1973)* [w:] *Cichociemni*, Warszawa 1988.
- Wilamowski J., *Honor; zdrada, kaźń... Afery Polski Podziemnej 1939–1945*, Warszawa 1999.
- Wilamowski J., Kopczuk W., *Tajemnicze wyspy. Polsko-niemiecka wojna na tajnym froncie*, Warszawa 1990.
- Witkowski J., *Gestapo. Anatomia systemu*, Warszawa 2005.
- Wojewódzki M., *Akcja V-1, V-2*, Warszawa 1984.

Woźniak M., *Ostrian sky Rudolf (1895–1963)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 3, red. A. Zakrzewska, E. Zawacka, Toruń 1997.

Wywiad i kontrwywiad Polskiego Państwa Podziemnego w starciu z V-1 i V-2, Warszawa 2020.

Zakrzewska A., *Belau Jan (1912–1944)* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 1, red. H. Maciejewska-Marcinkowska, E. Zawacka, Toruń 1994.

STRESZCZENIE

Podczas II wojny światowej działalność wywiadowcza na Pomorzu stanowiła jedną z ważniejszych form walki z wrogiem. Prowadzona była w bardzo trudnych warunkach terroru okupacyjnego, który w zasadniczy sposób wpływał na zasięg i formy działania poszczególnych pionów wywiadowczych. Na Pomorzu znajdowało się wiele zakładów przemysłu zbrojeniowego, w tym w północnych jego rejonach – przemysłu morskiego. Obiekty te zostały poddane systematycznej obserwacji. Prowadziła je centralna sieć ofensywnego wywiadu dalekiego zasięgu krypt. „Stragan”, a następnie „Lombard” Wydziału Wywiadu Ofensywnego Oddziału II Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej oraz wywiadu Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK. Służba informacyjno-wywiadowcza ZWZ-AK miała doskonale rozbudowany aparat obejmujący nie tylko obszar zniewolonej Polski, lecz także innych krajów okupowanych, jak również tereny Rzeszy, Austrii i państw nastawionych życzliwie do Niemiec. Zebrane informacje wywiadowcze trafiały do Biura Studiów Wojskowych i Biura Studiów Wywiadu Przemysłowego, gdzie poddawane były weryfikacji. Następnie materiały te przekazywano do Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie i udostępniano Brytyjczykom. Praca wywiadowcza ZWZ-AK prowadzona więc była w oparciu o wytyczne opracowywane przez Sztab NW w Londynie, który z kolei realizował zadania zlecane przez wywiad brytyjski. Meldunki obejmujące obszar od Hamburga, przez Szczecin, Gdynię, Gdańsk, aż po Królewiec i Rygę stanowiły duży procent rozpoznania i były niezwykle przydatne dla aliantów. W związku z tym Anglicy przywiązywali do nich dużą wagę i wysoko je oceniali. Po zakończeniu okupacji niemieckiej praca podziemna nadal była prowadzona, lecz tym razem przeciwko okupacji, a potem zniewoleniu sowieckiemu.

Słowa kluczowe: wywiad, meldunki, przemysł wojenny, przemysł morski, siatki wywiadowcze, informacje wywiadowcze.

ABSTRACT

During World War II, intelligence activity in Pomerania was one of the most important forms of fighting the enemy. It was conducted under the very difficult conditions of occupational terror, which had a fundamental influence on the scope and forms of activity of particular intelligence divisions. There were many munitions industry plants in Pomerania, including naval production in its northern regions. These facilities were subject to systematic observation conducted by the central long-range offensive intelligence network, crypt. ‘Stragan’ [Market Stall], and later ‘Lombard’ [Pawnshop] of the Branch Offensive Intelligence of the Department II of the Main Headquarters of the Union for Armed Struggle – the Home Army, as well as ZWZ-AK intelligence in the Pomeranian District. The ZWZ-AK information and intelligence service had a well-developed apparatus covering not only the territory of occupied Poland, but also other occupied countries, as well as the Reich, Austria and countries sympathetic to Germany. The intelligence information collected was sent to the Bureau of Military Studies and the Bureau of Industrial Intelligence Studies, where it was subjected to verification. These materials were then passed on to Branch II of the Commander-in-Chief’s Staff in London, and made available to the British. The ZWZ-AK intelligence work was thus carried out on the basis of guidelines drawn up by the C-in-C Staff in London, which in turn carried out tasks requested by British intelligence. Reports covering the area from Hamburg through Szczecin, Gdynia and Gdansk, up to Königsberg and Riga constituted a large percentage of the reconnaissance and were extremely useful to the Allies. As a result, the British attached great importance and value to them. The work of the underground continued after the end of the German occupation, but this time against Soviet occupation and later subjugation.

Keywords: intelligence, reports, war industry, maritime industry, intelligence networks, intelligence information.